

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

**Smíření v terminálním stádiu života
v kontextu paliativní péče**

Autor: Alžběta Rohlenová, DiS.

Katedra: 27-J, Katedra teologie a filosofie

Vedoucí práce: ThLic. Ing. René Milfait, Th.D.

Studijní program: Sociální práce, B7508

Studijní obor: Pastorační a sociální práce

Rok odevzdání: 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Smíření v terminálním stádiu života v kontextu paliativní péče napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 20.4.2011

.....
Alžběta Rohlenová

Bibliografická citace

Smíření v terminálním stadiu života v kontextu paliativní péče: bakalářská práce / Alžběta Rohlenová; vedoucí práce: ThLic. Ing. René Milfait, Th.D. -- Praha, 2011. -- 60 s.

Anotace

Bakalářská práce s názvem „Smíření v terminálním stadiu v kontextu paliativní péče“ se zabývá složitým procesem umírání, kterému věnuje svou pozornost paliativní péče, jejímž cílem je kvalita života člověka v terminálním stadiu. Tato kvalita by nemohla být naplněna bez komplexní péče, která se koncentruje na všechny čtyři dimenze člověka. Tyto dimenze se skládají z fyziologické, sociální, psychologické a spirituální stránky, které jsou propojené, a je důležité se starat o všechny. Téma smíření, kterému se věnuji ve své práci, patří do oblasti spirituality a teologické etiky, a tak sleduji zejména spirituální dimenzi člověka. Výstupem mé práce je, že spirituální potřeby člověka vedou vždy k jednomu cíli a tím je aspekt smíření. Smířit se se sebou, s ostatními a s Bohem, se může člověk jedinečně tehdy, pokud překoná překážky v podobě hříchu, pocitu viny a přijme za své odpuštění a ctnost naděje. Téma smíření odpovídá respektování lidské důstojnosti až do konce individuálního lidského života, a tak na cestě za ním hrají důležitou roli doprovázející a pastorační pracovníci, na které se má práce obrátit.

Klíčová slova

paliativní péče, umírání, spiritualita, spirituální potřeby, důstojnost, naděje, věčný život, hřích, odpuštění, smíření

Summary

The bachelor's thesis entitled "The Reconciliation in the Terminal Stage of life in the Context of Palliative Care" deals with the complicated process of dying. This process is addressed by palliative care whose goal is the quality of life of a person in the terminal stage of life. This quality could not be met without a complex care that focuses on all four dimensions of man. These dimensions consist of physiological, social, psychological and spiritual sides that are interconnected and it is important to look after all of them. The subject of reconciliation, which I am focusing on in my thesis, belongs to the realm of spirituality and theological ethics and therefore I look especially at the spiritual dimension of man. The conclusion of my theses is that the spiritual needs of man always lead to one goal only and it is the aspect of reconciliation. A person can reconcile with oneself, with others and with God only if they overcome obstacles such as sin, feeling of guilt and if they accept forgiveness and the virtue of hope. The subject of reconciliation is connected with respecting human dignity until the end of individual human life and thus on the way to attaining it an important role is played by attending and pastoral personnel to whom my thesis appeals.

Keywords

Palliative care, dying, spirituality, spiritual needs, dignity, hope, eternal life, sin, forgiveness, reconciliation

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat ThLic. Ing. Renému Milfaitovi, Th.D. za zpětnou vazbu při shromažďování informací, za četné připomínky, korektury a především za celkové vedení mé práce. Dále bych chtěla poděkovat klientům mnou navštívených hospiců, kteří mne svou otevřeností a přístupem inspirovali při psaní této práce.

Alžběta Rohlenová, duben 2011

Obsah

Úvod.....	8
A) Kontext paliativní péče	10
1. Paliativní péče	10
2. Zdraví a nemoc	13
2.1 Biblický pohled na nemoc	14
2.2 Přijetí nemoci.....	15
2.3 Porozumění umírání a smrti.....	17
B) Spirituální a teologicko-etické aspekty.....	19
1. Spiritualita.....	19
1.1 Spirituální dimenze	20
1.2 Spirituální potřeby – potřeby smíření	21
1.2.1 Spirituální potřeby u „nevěřících“	21
1.2.2 Spirituální potřeby „věřících“	23
2. Obraz člověka, obraz Boha.....	25
2.1 Člověk jako imago Dei	25
2.2 Lidská důstojnost umírajícího člověka v paliativní péči	26
2.3 Obraz člověka jako mého bližního	27
2.4 Obraz Boha	27
2.4.1 Falešné představy o Bohu.....	28
2.4.2 Uzdravující obrazy Boha.....	30
3. Porozumění vině a hříchu, odpuštění, metanoia.....	32
3.1 Hřích ve Starém zákoně a jeho odkaz.....	33
3.2 Hřích v Novém zákoně	34
3.3 Odpuštění.....	35
3.4 Metanoia	37
4. Naděje.....	38
4.1 Ctnost naděje.....	38
4.2 Eschatologický rozměr naděje	39
5. Téma věčného života.....	41
6. Smíření	43
6.1. Smíření se sebou samým	43

6.2. Smíření se situací	44
6.3. Smíření mezi lidmi.....	45
6.4 Smíření se s Bohem	45
6.5. Ilustrativní příběh.....	47
C) Nabídnuté cesty k dosažení smíření	50
1. Cesty ke smíření skrze naplňování spirituálních a etických potřeb	50
1. 1 Doprovázení příbuznými	50
1.1.1 Kvality doprovázejícího	51
1.1.2 Rozhovor mezi umírajícím a doprovázejícím	51
1. 2 Pastorační péče o umírající	52
1.2.1 Pastorační pracovník	53
1.2.2 Pastýřský rozhovor s umírajícím	53
Závěr.....	56
Seznam literatury	58

Úvod

Svět lidí v terminálním stádiu života se velmi liší od světa ostatních. To nemocí, jejíž poselství je smrt, se změnil jejich život, společenské role, prožívání, a také očekávání od okolí. Zde tedy začíná člověku nová etapa života, je vyměřen čas do konce. Tito lidé vyžadují náležitou péči, protože nejdůležitějším aspektem pro toto období je kvalita života, který jim ještě zbývá. Odpovědí na problémy spojené s péčí o umírající a nevléčitelně nemocné pacienty se stala paliativní péče, která se zaměřuje na kvalitu života umírajícího a na zachování jeho důstojnosti. Již v definici paliativní péče lze objevit její zaměření na čtyři dimenze člověka. Pod každou z nich si můžeme představit konkrétní úkony, na které se péče zaměřuje, ale myšlenka na péči o spirituální dimenzi je mnohem méně hmatatelná. Předpokládejme, že jedním z nejdůležitějších aspektů spirituální dimenze člověka přijímajícího paliativní péči je smíření, které k cílené kvalitě života velmi přispívá.

Do sledování aspektu smíření u lidí umírajících jsem se pustila poté, co jsem absolvovala praxi v hospici sv. Štěpána v Litoměřicích, kde jsem poznala, že součástí umírání není pouze bolest, pocit smutku a osamění, ale že umírání je náročnou cestou plnou úkolů, na jejímž konci se nalézá vytoužené smíření. Po poznání toho, jak tento konečný bod života umírajícího člověka může být krásný a pokojný, jsem se rozhodla navštívit ještě jedno zařízení, hospice sv. Neumanna v Prachaticích, kde jsem se setkala s dalšími zajímavými příběhy lidí v terminálním stádiu. Četné zkušenosti a velký zájem mě motivoval k tomu, abych se tématu umírajících věnovala již ve své absolventské práci, kterou jsem psala na téma spirituálních aspektů v paliativní péči. Ta mi také dala základ do této práce, ve které se zaměřuji již na konkrétní spirituální aspekt, kterým je smíření.

V první části (A) bych chtěla osvětlit pojem paliativní péče poskytované v hospici i v domácím prostředí, význam nemoci pro člověka samotného a pro jeho okolí, porozumění umírání a smrti v této době, ale i v dobách popsanych v bibli. V druhé části (B), kterou jsem nazvala spirituální a teologicko-etické aspekty, vysvětlím pojem spirituality a její rozměr, a popíši spirituální potřeby člověka v posledním stádiu jeho života. Dále bych se chtěla věnovat obrazu člověka a jeho důstojnosti, obrazu Boha a jeho vnímání a v poslední řadě zahrnu do této kapitoly teologicko-etické aspekty vedoucí ke smíření, mezi které patří porozumění vině a

hříchu, na to navazující úkoly odpuštění a metanoia a také ctnost naděje. Poté přijde na řadu samotné téma smíření, jeho důležitost a rozměr. Tím se budu zabývat hlavními tématy-nástroji pro porozumění a zvládnání smíření v této etapě lidského života. Poslední části (C) jsem věnovala tématu cesty ke smíření skrze naplňování spirituálních potřeb člověka v terminálním stadiu života, protože to považuji za jakýsi návod doprovázejícím lidem a pastoračním pracovníkům, kteří o lidi umírající pečují.

Cílem mé práce je tedy ukázat, jak složitý je proces umírání, jehož cílem je smíření. Také naznačit, že téma smíření je podstatnou součástí stádia umírání a že odpovídá respektování lidské důstojnosti až do konce individuálního lidského života. Ne každý se ke smíření může dostat, a proto chci zjistit, jaké úkoly člověka na této cestě čekají a jaké úkoly čeká okolí, které umírajícího doprovází. Kromě získávání informací z odborné literatury bych chtěla čerpat i z Písma Svatého Starého a Nového zákona, neboť interpretace jeho určitých částí může být inspirací pro orientování se ve spirituální a teologicko-etické oblasti. Téma smíření totiž patří do spirituality i teologické etiky. Ráda bych tedy sledovala myšlenku, že smíření náleží k hlavním událostem paliativní péče, zejména pak spirituální dimenzi člověka. Také bych chtěla zapojit do práce příběh, kterým bych své závěry a hypotézy potvrdila.

A) Kontext paliativní péče

1. Paliativní péče

Protože se pojem paliativní péče nachází již v samotném názvu mé bakalářské práce, ráda bych ho v následující kapitole vymežila a to dle relevantních zdrojů. „Název se odvozuje od latinského *pallium* – rouška, plášť. Úkolem je „zakrýt“ hojivou rouškou účinky nevléčitelné choroby či poskytnout plášť těm, kteří byli ponechání na mrazu, protože jim kurativní léčba nemůže pomoci.“¹

Paliativní péče je integrovaná komplexní léčba a péče většinou o chronicky nemocné a pacienty v terminální fázi života, která se stará především o zmírňování bolestí a dalších symptomů. Stará se nejen o fyzickou stránku pacienta, ale také o psychologické, sociální a duchovní potřeby nemocného člověka. Světová zdravotnická organizace (WHO) roku 2002 definovala paliativní péči jako „přístup, který zlepšuje kvalitu života pacientů a jejich rodin, kteří stojí tváří v tvář problémům spojených s život ohrožující nemocí, prostřednictvím předcházení a zmírňování utrpení díky včasné identifikaci, skvělému vyhodnocení a léčbě bolesti a dalších fyzických, psychosociálních a duchovních problémů.“² Pro porovnání European Association for Palliative Care definovala paliativní péči takto: „Paliativní péče je aktivní, celková péče o pacienty, jejichž nemoc nereaguje na kurativní léčbu. Nejdůležitější je kontrola bolesti, ostatních příznaků a sociálních, psychologických a spirituálních problémů. Jedná se o interdisciplinární přístup a zahrnuje pacienta, jeho rodinu a odborníky z této oblasti. Smyslem paliativní péče je nabízet nejzákladnější způsob péče - zajištění všech pacientových potřeb kdekoli je o něj pečováno, ať doma nebo v nemocnici. Paliativní péče podporuje život a na umírání pohlíží jako na přirozený proces; neurychluje ji ani ji neoddaluje. Chce poskytovat co nejlepší kvalitní život až do smrti.“³

¹ Martinek 150

² „An approach that improves the quality of life of patients and their families facing the problem associated with life-threatening illness, through the prevention and relief of suffering by means of early identification and impeccable assessment and treatment of pain and other problems, physical, psychosocial and spiritual“ <http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/> [cit. 2010-3-4]

³ „Palliative care is the active, total care of the patients whose disease is not responsive to curative treatment. Control of pain, of other symptoms, and of social, psychological and spiritual problems is paramount. Palliative care is interdisciplinary in its approach and encompasses the patient, the family and the community in its scope. In a sense, palliative care is to offer the most basic concepts of care - that of providing for the needs of patient wherever he or she is cared for, either at home or in the hospital. Palliative care affirms life and regards dying as a normal process; it neither hastens nor

Důležitou myšlenkou paliativní péče je považování umírání za normální proces patřící k životu a snaží se o práci nejen s pacienty, ale také o odborné doprovázení jejich rodin, a to v období během umírání (pre finem), v umírání (in finem) a po smrti (post finem)⁴. Paliativní péče nemá za úkol úplné vyléčení, ani se nesnaží urychlovat ani oddalovat proces umírání, je jí především o důstojný a kvalitní život až do konce. Světová zdravotnická organizace ve své definici paliativní péče v roce 1990 uvádí, že se jedná o „komplexní péči o nemocné, jejichž onemocnění neodpovídá na péči kurativní (léčbu, jejímž cílem je úplné vyléčení).“⁵

V souvislosti s touto definicí paliativní péče bych na tomto místě ráda zmínila nejnovější Doporučení, které přijala Česká lékařská komora (ČLK), podle něhož by lékaři nemuseli zbytečně prodlužovat léčbu za každou cenu. Doporučení představenstva ČLK č.1/1010 dává lékařům možnost změnit pacientům terminálně nemocným léčbu kurativní za paliativní, pokud usoudí, že je potřebnější. Samozřejmě je na prvním místě přání pacienta, ale v době, kdy již není schopen pacient rozhodovat, může usoudit lékař, který léčebný postup je pro něj nejlepší. Toto doporučení je výborným návodem v situacích, když lékař řeší dilema, kde se nachází ta hranice mezi šancí na pacientovo vyléčení a umělým udržováním pacienta při životě a jaká je myšlenka slibu, který každý lékař musí složit.⁶ Toto doporučení je v souladu s Chartou práv umírajících.

Pokud tedy lékař doporučí nebo sám pacient usoudí, že již kurativní léčba je neúčelná a rozhodne se pro péči paliativní, je nutné k udržení dobré kvality života podle komplexnosti péče dělit paliativní péči na obecnou a specializovanou.

- Obecná paliativní péče je především o rozpoznávání potřeb pacientů významné pro kvalitu jejich života. Tu by měli umět poskytovat všichni zdravotníci s ohledem na specifika své odbornosti.
- Specializovaná paliativní péče je úkolem odborně vyškoleného týmu. Péči poskytují pacientům a rodinám na základě jejich konkrétního požadavku.

7

postpones death. It sets out to preserve the best possible quality of live until death.“

<http://www.eapcnet.org/about/definition.html> [cit. 2010-3-4]

⁴ Srov. Např. Vorlíček et al, 435

⁵ Sláma et al, 8

⁶ viz Milfait, *Doporučení ČLK, in Milfait, IS Jabok/TE/2010* [cit. 2010-3-23]

⁷ viz <http://umirani.cz/definice-paliativni-pece.html> [cit. 2010-2-8]

Jedním z mnoha typů specializované paliativní péče, a pro tuto práci se stal typem nejdůležitějším, je hospic. Použití přídavných jmen paliativní a hospicový se často v různých pojmech překrývají. Pravdou je, že hospic je zařízení, kde se plně rozvíjí a realizuje paliativní péče. V této práci bych chtěla o paliativní péči hovořit jako o celkové péči umírajících a nevléčitelně nemocných nejen v souvislosti s hospicovým zařízením, ale i v domácím prostředí.

V hospicích, i v domácím prostředí, kde je poskytována paliativní péče, se setkáváme s člověkem umírajícím a nemocným. Ten je vyzván, aby svou situaci zvládal, aby se se svou nemocí smířil. Je nezbytné, abych v dalším kroku pojednala o tématu zdraví a nemoci, které současně představují hlavní vztažné body biomedicínké etiky.

2. Zdraví a nemoc

Nemohu začít tuto kapitolu pojmem nemoci bez toho, abych osvětlila pojem zdraví, který je určitým měřítkem nemoci. Světová zdravotnická organizace (WHO) definuje zdraví jako „plné tělesné, duševní a sociální a duchovní blaho člověka, nikoli pouze nepřítomnost nemoci nebo zdravotního postižení“⁸ Zdraví je bráno tedy jako ideální stav, jako norma. „Zdraví je tedy nahlíženo jako zdroj každodenního života, a nikoli jako životní cíl. Zdraví je pozitivní pojem zdůrazňující sociální a osobní zdroje právě tak jako fyzické schopnosti.“⁹ Pokud jsme označili zdraví jako normu, stane se nemoc logicky odchylkou od této normy. Na nemoc se dá ale nahlížet mnoha způsoby.

Prvním způsobem je nemoc poruchou fyziologických procesů v organismu. Ve srovnání s definicí podle WHO je tedy porušen stav tělesného blaha. Toto přírodovědecké pojetí nemoci velmi často odhlíží od pojetí člověka jako celistvé osobnosti s jeho vnitřním prožíváním. Zkoumá pouze škálu, na jejíchž koncích leží pojmy zdraví a nemoci. Pokud není člověk nemocný, neprohlásí se, že je zdravý, ale pouze bez nálezu, není proto potřeba léčby. Pak je možno se na nemoc dívat ze sociologického pohledu. Je to nemožnost a nezpůsobnost vnímat role a úkoly, které má člověk zastávat ve vztazích a ve společnosti, proto nemoc udává odchylku od očekávaných rolí od společnosti. Je to porušená vnější funkční schopnost člověka. Vážná nemoc potom znamená ztrátu sociálního zázemí. V souvislosti se vztahy může nemoc způsobit i sociální vyloučení anebo může sloužit jako předmět špatného zacházení s lidmi jako např. diskriminace. Co se týče psychické stránky člověka, je velmi úzce spjatá psychická nemoc s nemocí fyziologickou. Zde je vhodné použít pojem psychosomatika, což znamená, že psychika člověka ovlivňuje procesy, které se dějí v těle a naopak. K diagnostice tělesné choroby se ihned přidruží psychické bolesti a potíže. Objevuje se především strach plynoucí ze ztráty bezpečí. Tak, jako má nemoc svůj odraz v psychice, přivádí člověka zpravidla také k řadě existenciálních a spirituálních otázek, které jsou nezbytnou součástí spirituální dimenze nemoci, která se projevuje ne tak viditelně, jako ostatní. Poslední pohled, který zde zmíním, je antropologický. Na zdraví se dívá jako na způsobilost vidět

⁸ „Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.“ <http://www.who.int/about/definition/en/print.html> [cit. 2010-3-4]

⁹ Otawská charta podpory zdraví 1986 in <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> [cit. 2010-3-4]

v utrpení smysl, integrovat ho do konceptu svého života. Zaměřuje se na myšlenku síly a způsobilosti žít s nemocí a postavit se čelem k životním úkolům.

Na těchto příkladech je zřejmé, že nemoc je jakákoliv odchylka od normy, která i když je zaměřená na jednu část osobnosti, ovlivňuje ostatní. Nemoc dělá nemocným vždy celého člověka. Je podstatné, aby takto nemoc byla chápána všemi pracovníky, kteří se o nemocného starají a nerozdělovali si nemoc člověka pouze na část, ve které jsou odborně vzděláni. Celostní chápání člověka je důležité, a proto se bude toto pojetí člověka objevovat prakticky v každé z následujících témat.¹⁰

2.1 Biblický pohled na nemoc

Jelikož chci v této práci mluvit smíření člověka, kterého uvedla nemoc do poslední kapitoly svého života a aspekt smíření patří hlavně do duchovních procesů člověka a má teologicko-etické souvislosti, nesmím opomenout zapátrat v bibli a podívat se na náboženský pohled na nemoc. Nemoc je často chápána ve Starém zákoně jako následek vlastních hříchů; je to tedy trest od Boha. Nemocný člověk si často klade otázku, za jaké viny trpí. Bible často popisuje tělesnou a duševní nouzi nemocného jako jeho osud a nouze se často zhoršovala sociální izolací či sociálním vyloučením. Ve Starém zákoně je pouze Bůh tím jediným lékařem, který může uzdravovat a léčit. Kniha Job teprve mění pohled na nemoc jako na odplatu a trest a začíná být plná otázek po Boží spravedlnosti a hledá nový smysl nemoci. Job nedostává od Boha odpovědi na své otázky, ale jistotu, že je mu Bůh nakloněn a je s ním v každé nouzi, díky společenství, které s Bohem má. To přechází v další z náboženských chápání nemoci a tím je výzva. Nemoc může vést k hledání cest k pozitivním změnám ve vlastním životě. Člověk si až v nemoci může uvědomit, že se jeho vztah k Bohu prohlubuje a svět víry trvá i po změnách. Další chápání nemoci může být šance, kterou lidem Bůh ukazuje v Novém zákoně jako svou milost. Má to být šance k dovršení života a uspořádání si věcí a vztahů, na které za zdravého života neměl čas nebo myšlenky.¹¹ Nyní se podívám na Nový zákon, který zcela mění pohled na nemoc díky příchodu Ježíše Krista. Ten ignoruje všeobecné mínění a zónu tabu a přibližuje se k nemocným a uzdravuje tak, že vnímá duchovní tíseň. Zaměřuje se nejprve na spirituální potřeby nemocných, protože jejich chápání nemoci jako

¹⁰ viz Milfait, *Zdraví a nemoc*. IS Jabok/TE/2010

¹¹ srov. Martinek, *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. [online]. 2010-3-10 a Milfait, *Zdraví a nemoc*. IS Jabok/TE/2010

trestu posiluje pochybování nemocného o sobě, jeho strachy a nejistot. Když oni prokážou zpětnou vazbu tím, že mu plně věří, může je osvobodit ze sociálního vyloučení a uzdravuje vše včetně těla nemocného. Vnáší do společnosti úplně opačný pohled na lidství, protože v lidech nespátřuje potrestané. On je v přeneseném smyslu typ pastoračního pracovníka, který léčí duchovní strádání, a tím pomáhá lidem nalézt svojí důstojnost a sebepojetí.¹²

V této kapitole jsem chtěla ukázat, že existuje nejen mnoho pohledů na nemoc, ale také že se neustále mění přístup k ní. Důležité je, že nemoc vždy postihuje celého člověka se všemi jeho dimenzemi a je třeba na to brát zřetel. V další kapitole se budu věnovat konkrétněji, jak nemoc postihuje člověka a jak na ní člověk nejčastěji reaguje.

2.2 Přijetí nemoci

Jak jsem již naznačila, v této kapitole se zaměřím konkrétně na pojetí člověka těžce nemocného, setkání člověka s nemocí a jeho reakce. V bibli lze vyčíst, jak jsem výše zmínila, že člověka, který onemocněl vážnou nemocí, ostatní lidé považovali za člověka, který se provinil proti Bohu. Nejen, že ho ihned vyloučili ze společenství, ale byla mu sebrána veškerá práva. Vyloučení se vztahovalo jako zákonný předpis na tělesné onemocnění a toto ustanovení samozřejmě prohlubovalo bolest i utrpení nejen po stránce fyzické, ale též to postihovalo automaticky stránku psychickou, sociální a duchovní. Až Ježíš z Nazaretu byl prvním, který měl k nemocným opačný postoj: „Nezhřešil on ani jeho rodiče; je slepý, aby se na něm zjevily skutky Boží.“ (Jn 9,4) Jako tehdy, za dob Ježíše Krista, byl vytěšňován nemocný, v této době je vytěšňován pojem smrti, který se člověka tak úzce týká. „Co je pro naši generaci tabu, to bylo pro generaci našich prababiček naprosto normální součástí života.“¹³ Dříve lidé umírali v rodinném kruhu, a proto člověk nepotřeboval paliativní péči, aby se starala o jeho čtyři dimenze. Současné umírání v nemocnicích strach ze smrti posiluje a hlavně odstřihává kontakt mezi umírajícím a jeho blízkými.

V předchozím odstavci jsem mluvila o postoji druhých lidí k nemocnému, umírajícímu a o postoji k smrti. Nyní se chci věnovat člověku samotnému, a co znamená vážná nemoc pro člověka samotného. „Znamená tzv. mezní situaci, kdy se

¹² Srov. Milfait, *Zdraví a nemoc*. IS Jabok/TE/2010 a Milfait, *Sociální vyloučení v biblickém textu*. [online]. 2010-03-20

¹³ Svatošová 16

navíc radikálně změní dosavadní mezilidské vztahy, přidružuje se osamocenost, porušuje se komunikace. Nastupuje strach, úzkost, obavy, pocit bezmoci či pocity, že nic nemá cenu, často se objevuje i beznaděj a zoufalství.¹⁴ Člověk má na tyto reakce nárok, ale stává se, že jeho nepřipravené okolí jeho reakce nepochopí a jedná negativně. Elisabeth Kübler-Rossová, na základě svých zkušeností, mluví o takzvaných pěti stádiích přijetí nemoci člověkem, kterými si projde každý nemocný, a tyto stádia jsou výborným návodem pro jednání okolí s člověkem, který se s nemocí potýká. Zde je důležité si uvědomit, že právě tyto stádia, které končí stádiem akceptace, jsou cestou ke smíření člověka s nemocí.

- **Stadium popírání a izolace**- ukazuje, že člověk velmi těžko přijímá jakoukoliv změnu. Reakce je přijímána často v šoku, a proto je chování často impulzivní a nekontrolovatelné. Raději zavírá oči v domnění, že se před problémem schová. Popírání je tzv. obranný mechanismus, který dá nemocnému trochu času navíc vyrovnat se s velkým šokem.
- **Stadium zlosti**- Ve druhé fázi je vidět, že si člověk s problémem neví rady. Vyrovnává se s osudem, který ho postihl a projevuje to navenek útočností. Zlobí se na ostatní, na ty, kteří pro něho chtějí to nejlepší a připisuje jim vinu za svoji nemoc nebo změnu ve svém životě. Toto období je velmi těžké pro rodinu a okolí, neboť se nedá prakticky ničím utišit.
- **Stadium smlouvání**- Hněv přechází do třetí fáze a tou je smlouvání. Zde už si člověk změnu přisvojuje, ale tápe mezi jistotou a iluzí. Často se mu nedaří nevyhnutelnost své situace plně uznat. Uvědomuje si i svůj podíl viny, a tak začíná smlouvat; nejčastěji s Bohem a obvykle to drží v tajnosti.
- **Stadium deprese**- Změna stavu se nedostavuje, přibývá zjevných znaků nemoci, ubývá sil a tak si uvědomí nevyhnutelnost svého osudu. Nemocný si tiše srovnává v ústraní svůj dosavadní život, své hodnoty. Často cítí velké břímě v podobě viny, má strach o ty, které tu po sobě zanechá samotné. Tento druh hlubokého zármutku je přípravným nástrojem, kterým se nemocný připravuje na nastávající ztrátu všech milovaných.
- **Stadium akceptace**- Je důležité s těmito fázemi počítat a pracovat, aby člověk došel k fázi poslední a tou je smíření. Toto období totiž neprožívají všichni

¹⁴ Martínek 153

nemocní. Umírající člověk v této fázi dojde vnitřního míru, komunikace s okolím se stává více neverbální a člověk tiše očekává svůj odchod z tohoto světa.¹⁵

Elisabeth Kübler-Rossová nám ukázala vzor chování člověka v průběhu své nemoci. Ne každý má tu možnost dostat se až do posledního stadia. Smíření není často konec cesty nemocného člověka, ale chtěla bych si položit otázku, zda že je v tomto procesu nezbytné. Těchto pět stadií bylo nástinem toho, co bych chtěla v následujících kapitolách řešit.

2.3 Porozumění umírání a smrti

V předchozí kapitole jsem mluvila o nemoci a nemocném člověku. Umírání je podle Ondřeje Slámy závěrečné vyústění takové nemoci a je již poslední fází života nemocného.¹⁶ Kay Blumenthal – Barby se k umírání vyjadřuje takto: „Umírání začíná již tehdy, kdy se nemocný vědomě vyrovnává se skutečností, že jeho život končí.“¹⁷ Pokud kurativní léčba vyčerpala veškeré své zdroje, přichází do popředí léčba paliativní, o které jsem mluvila v první kapitole. Lékařským rozhodnutím, kdy se stane z pacienta nemocného pacient umírající, se také přehodnotí cíl. Zatímco se kurativní léčba zaměřovala na vyléčení pacienta, paliativní péče se bude starat o co nejkvalitnější život, který pacientovi zbývá. Křivohlavý, který se ve své knize věnuje také biblickému pojetí, popisuje dva druhy umírajících. Lidé, kteří umírají ve stavu duchovního oddělení od Boha. Ve Starém a Novém zákoně byli lidé, jejichž jediným smyslem jejich života bylo si užívat života, neboť byli přesvědčeni, že jejich existence končí smrtí. A druhá skupina lidí byli ti, kteří umírají s vnitřním pokojem, jistotou a beze strachu. Umírání je pro ně snadnější, protože žijí v osobním společenství s Bohem. Jsou popisovány významné biblické postavy, jako Abraham, Izák nebo Jákob, jejichž umírání je popisováno jako zesnutí, které připomíná spíše usínání.¹⁸ V tom lze cítit ono smíření, které patří mezi nejdůležitější duchovní potřeby umírajícího člověka.

Umírání patří neodmyslitelně k životu, smrt je ale už jeho nevyhnutelným ukončením. Týká se každého člověka a přeci vzbuzuje respekt, nejistotu, ba i strach. „Nic není jisté jako smrt, a přesto většinou žijeme tak, jako by se smrt týkala jen těch

¹⁵ viz Kübler-Ross 35-99

¹⁶ viz Sláma et al, 9

¹⁷ Blumenthal-Barby 42

¹⁸ viz Křivohlavý/ Kaczmarczyk 83-85

druhých.¹⁹ Oproti dřívější době obestírá v moderních společnostech smrt a umírání myšlenkově sociální tabu a dalo by se to snad jen zdůvodnit tím, jak moc díky mediím se člověk může setkat s různými způsoby smrti a množstvím mrtvých bez osobního kontaktu s umírajícím. Martin Špaček ve své práci shrnuje, že lidé, kteří umírají mimo svůj domov, umírají dříve psychicky a sociálně než fyzicky, protože jejich příbuzní nevědí, jak se k nim chovat. Přispívá k tomu také institucionalizace umírajících, kdy velká většina pacientů umírá v nemocnicích než doma a tam příbuzní nemohou trávit s umírajícím skoro žádný čas.²⁰ Reakcí na tuto velkou změnu je hospicové hnutí, které se snaží nahradit celkovou péčí o umírajícího člověka, aby smrt nastávala v přirozeném prostředí, takovém, v jakém umíraly generace našich babiček.

Zmínila jsem zde biblické pojetí umírání, a proto je nezbytné, abych uvedla biblické pojetí smrti. Starý zákon používá pro pojem smrt slovo „mavet“ a Nový zákon používá nám známější slovo „thanatos“. Těmito pojmy se označoval především konec pozemského života. Křivohlavý ve své knize opět přiděluje smrti různé významy, ale já zde uvedu dva hlavní. První je dost podobný biblickému pojetí nemoci. Smrt je často spojována s hříchem. Smrt jako Boží soud nad člověkem zasahuje tři oblasti lidské bytosti; tj. tělesnou, duševní a duchovní. Kvůli hříchům nastane oddělení člověka od společenství s Bohem a dostane se do stavu duchovní smrti. Na druhou stranu je fyzická smrt pouhé ukončení pozemského života na zemi a vstup do nebeského Království, není třeba smrt brát jako konec, nýbrž jako začátek něčeho nového.²¹

Tyto dva hlavní významy velice souvisí s tématem smíření člověka. Chtěla bych pokračovat kapitolou, která navazuje na první Křivohlavého význam smrti a to spojování smrti a umírání s hříchem. Porozumění vině a hříchu je nutné zmínit, neboť každý se ve stadiu deprese, o kterém jsem mluvila, obviňuje z něčeho jiného a nese břímě jiné, jež mu brání v cestě za smířením. Také určitě se v své práci neopomenou rozepsat o tématu věčného života, který Křivohlavý nazval jako začátek něčeho jiného a toto téma, jak se dozvíme později, hraje důležitou roli v procesu smíření. Obě tato teologicko-etická témata zahrnu do následující kapitoly s názvem spirituální a teologicko-etické aspekty.

¹⁹ Student et al, 24

²⁰ viz Špaček 8

²¹ viz Křivohlavý/ Kaczmarczyk 74-82

B) Spirituální a teologicko-etické aspekty

V terminální fázi života člověk přehodnocuje pomyslný žebříček svých hodnot, a tak velmi často vyplouvá na povrch spirituální dimenze člověka, které si během života nemusel člověk ani všimnout. V této kapitole bych chtěla mluvit o spirituálních potřebách člověka v posledním stádiu jeho života, chtěla bych se věnovat obrazu člověka a jeho důstojnosti. Pokud se zde objeví obraz člověka, neodmyslitelně na toto místo patří též obraz Boha, kterému se chci také více věnovat a v poslední řadě zahrnu do této kapitoly teologicko-etické aspekty vedoucí ke smíření. Mezi ně patří porozumění vině a hříchu a na to navazující úkoly odpuštění a metanoia a také dar a ctnost naděje. Nyní už přejdu na vysvětlení pojmu spirituality.

1. Spiritualita

O tématu spirituality budu hovořit proto, že aspekt smíření je jedním z nejdůležitějších aspektů spirituální dimenze člověka. Proces smíření se samozřejmě děje díky fyziologickým, psychologickým, sociálním a spirituálním aspektům samotných druhů smíření je spousta, ale pokaždé to zahrnuje nutnou dávku spirituálního rozměru, a proto nyní zaměřím na spiritualitu svou pozornost.

Původ pojmu „spiritualita“ se skrývá v latinském *spiritus*, což znamená duch. Ve většině jazyků naznačuje souvislost s dechem a dýcháním jako s principem života, na rozdíl od mrtvé hmoty (látky, země, těla). Silně s tím souvisí hebrejské *ruach*, což vystihuje celého člověka s jeho vlastním smýšlením a vědomým prožíváním svého já; člověka, jenž je pod Božím vedením. Spiritualita tedy vychází z nejhlubších základů holistického pojetí člověka, což znamená, že člověka nelze chápat nikdy jako tělo nebo jako duši. Pokud se v bibli hovoří o duši a tělu, je záměrem zdůraznit jednotlivý aspekt, nikoliv oddělit duši člověka od těla.²² Tělo a duše se vzájemně podmiňují; je tedy třeba dávat pozor, aby ten, který o nemocného a umírajícího člověka pečuje, nezaměřil svou pozornost pouze na tělesné utrpení a to duševní a duchovní přehlížel. Je třeba dbát na všechny aspekty potřeb člověka, ať už je projevuje duše nebo tělo, protože zasáhne-li nežádoucí jev jeden aspekt, dorazí se to i na ostatních. Holistické pojetí člověka vede k ochraně sociálně nežádoucích jevů.

²² viz Milfait. *Člověk jako duševně tělesná jednota*. [online]. 2010-2-7.

Co se týče vymezení pojmu spirituality, existuje veliké množství definic, protože lze na spiritualitu pohlížet různými směry. Spiritualita do sebe zahrnuje hledání smyslu života, vztah k transcenci, kladení existenciálních otázek, víru, náboženství apod. Martinek se ke spiritualitě vyjadřuje: „Spiritualita je vyjádření obrazu nitra člověka, výraz pro jeho niterné zakotvení i zacílení, které určuje v zásadě jeho orientaci v životě a které může a nemusí mít svou výslovnou náboženskou dimenzi.“²³ Slovník spirituality rozsáhle popisuje různé pohledy na spiritualitu od duchovních hodnot každého člověka až po zúžený ryze křesťanský vztah k Duchu, třetí božské osobě.²⁴ Erhart Weiher se ve svém pojednání „Spirituell Begleitung in der Palliativmedizin“ vyjadřuje ke spiritualitě: „Spiritualita je vnitřní postoj, vnitřní duch, s nímž se osoba reaguje na věci, které se stávají v životě a pokouší se na ně odpovídat.“²⁵ Pro lepší souvislost s tématem paliativní péče jsem vybrala definici, která je spojena právě s hledáním otázek po smyslu v době krize. „Spiritualita je hodnota, která přesahuje náboženské začlenění, jež usiluje o inspiraci, úctu, respekt, smysl a účel, dokonce i u těch, kteří nevěří v Boha. Spirituální rozměr se pokouší o to být v harmonii s univerzem, snaží se odpovídat na otázky ohledně nekonečnosti a dostává se do popředí především v obdobích emočního stresu, fyzické i duševní nemoci, bolestné ztráty, či úmrtí.“²⁶ Jak v definici také stojí, spiritualita má svůj rozměr, svou dimenzi a proto bych chtěla vymezit tento pojem trochu úžeji.

1.1 Spirituální dimenze

„Spiritální dimenze“, jak popisuje Aleš Opatrný, je pojem, který má pro člověka více významů. První tvoří jakýsi základ, o který se opíráme, který nemůže být jen tak zničen ani výraznou změnou situace člověka, jejíž roli zde hraje nevyléčitelná nemoc. Je to druh vnitřní jistoty. Druhý význam je cosi, co se velmi těžko pojmenovává a vysvětluje. Je to něco, co nám chybí do plnosti života, i když jsme už všechno dělali, co jsme udělat chtěli. Konečně třetí význam duchovní dimenze člověka ukazuje základ, nosnou dimenzi kulturních výkonů a činů, tedy

²³ Martinek, *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. [online]. 2010-2-7

²⁴ viz Goffi/Foires 904

²⁵ „In einer ersten Umschreibung ist Spiritualität die innere Einstellung, der innere Geist, mit der ein Mensch auf die Widerfahrnisse des Lebens reagiert und auf sie zu „antworten“ versucht.“ Weiher 1182 in Eberhard, A. *Lehrbuch der Palliativmedizin*

²⁶ Murray/Zenter, *Nursing Concepts for Health Promotion*. in Kalvínská 5

různých oborů umění.²⁷ Zde budu používat výraz „duchovní dimenze“ pro lidské nitro, to, co se v člověku ukrývá; jistoty, vztahy, vazby. To představuje v člověku bezpečí ukryté v hloubce jeho bytí. Řeší zde nejdůležitější a nejniternější otázky a opírá se o své základní a poslední jistoty.

Je potřebné, aby se paliativní péče věnovala všem pacientovým dimenzím, zvláště dimenzi spirituální, protože na konci života si člověk třídí všechny své hodnoty a hledá smysl života, který prožil, hledá smysl v tom kousku života, který bude ještě žít. Člověk nemusí být věřící, přesto v konečné fázi opouští hodnoty materiální a uchyluje se k těm duchovnějším. Je důležité, aby měl kolem sebe někoho, kdo by o jeho spirituální dimenzi pečoval, aby došel k fázi smíření.

1.2 Spirituální potřeby – potřeby smíření

Jak jsem již zmínila, člověk se v terminálním stádiu uchyluje k duchovnějším hodnotám. V paliativní péči je nutné hledět na potřeby nemocného a tak, jako má člověk čtyři dimenze, lidské potřeby se staví též do čtyř stejně nazvaných oblastí; tj. fyziologické, sociální, psychologické a spirituální. Každá z potřeb je ale naplněná spiritualitou, neboť v cestě za smířením je útěcha a naděje tím hlavním cílem. „Spirituální rozměr péče o nemocného spočívá tedy v tom, že okolí nemocného chápe a akceptuje kromě ostatních i duchovní stránku nemocného člověka, a dále v tom, že se aktivně stará o naplnění jeho duchovních potřeb.“²⁸ S ohledem na tento cíl, který člověk v terminálním stádiu života má, budu se věnovat především potřebám spirituálním a hned od začátku bych je chtěla rozdělit mezi dva druhy pacientů.

1.2.1 Spirituální potřeby u „nevěřících“

Onemocněním vážnou nemocí se člověku radikálně změní dosavadní mezilidské vztahy, mění se způsob komunikace, přidružuje se osamocenenost. Čím je budoucnost nemocného nejistější, tím ve větší izolaci se může cítit. Zůstal sám s nemocí a ta není zrovna tou nejlepší společností. Nastupují úzkost, obavy, strach, pocit bezmoci, pocity, že nic nemá cenu, deprese, či stavy zmatenosti, často se objevuje i beznaděj a zoufalství. „Spíše než na slovech tu záleží na lidské blízkosti, na spolehlivosti vztahu a na společném, citlivém setrvání v důvěřující víře, doufající

²⁷ viz Opatrný 5

²⁸ Martinek, *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. [online]. 2010-2-7

v to, co v dané situaci není zjevné. Tak pomůže křesťanská motivace umírajícímu chápat, že smrtí nebude vyloučen ze společenství s lidmi ani ze společenství s Tvůrcem, který ho vytvářel v každém okamžiku jeho života, a k němuž se nyní radikálně vrací.²⁹

Jak jsem v předchozích odstavcích naznačila, spirituální potřeby se netýkají pouze lidí věřících. Na konci života má každý duchovní potřeby, křesťané je mají pouze konkrétnější. Popsala jsem, že spirituální potřeby lidí nevěřících se především týkají samoty, která je společná většině pacientů. Chce být obklopen svými nejbližšími, těmi, kdo mu rozumějí, kteří přijímají jeho stavy naděje i beznaděje, radosti i strachu a doprovázejí ho v nich. Jedna z nejdůležitějších potřeb je tedy potřeba být doprovázen.

Další z přání člověka je odstranit nejen bolest fyzickou, ale především bolest duchovní, která ho tíží. Lze ho nazvat pocitem viny. Člověk na konci své cesty hodnotí svůj život a samozřejmě nejvíce nezdary v něm. Trápí ho to, co zůstalo nedořešeno, nedokončeno a trápí to i jeho blízké. Člověk tedy potřebuje přijmout vše, co udělal a smířit se s tím a učinit sebezpříjetí.³⁰ Na druhou stranu má občas šanci vyjádřit svou potřebu ne smířit se sám se sebou, ale potřebu umírajícího po útěše a smíru s někým z blízkých, nebo dokonce s nějakou vyšší bytostí. Touží po urovnání vztahů, a pokud jeho potřebě nemůže být vyhověno, bolest duševní přetrvává.³¹

K dalšímu spirituálnímu rozměru potřeby nebo přání člověka obecně řadí ve své knize Student naději, že nemocný pacient vysleduje smysl života i smysl umírání. Své otázky opatrně směřuje k tomu, co bude potom – po tomto pozemském životě. Je na pochybách, protože za celý svůj život takové myšlenky a otázky neměl. Potřebuje kolem sebe ty, kteří mu budou trpělivě odpovídat, dávat naději a budou schopni vydržet jeho zpochybňování.³² Potřeba nalezení smyslu života a utrpení vyúsťuje především v potřebě pravdy. Umírající člověk potřebuje konkrétní a pravdivé odpovědi.

²⁹ Virt 56

³⁰ srov. např. Křivohlavý/Kaczmarczyk 28

³¹ viz Callananová/Kelleyová 134

³² Student et al, 37

A nakonec bych zde chtěla zmínit potřebu dostat dovolení zemřít. Hana Friedrichová ve své magisterské práci zdůrazňuje sílu slova. Člověk často potřebuje slyšet od svých blízkých dovolení odejít, aby mohl odejít zcela smířen.³³

Ted' se podívejme zpět na všechny druhy spirituálních potřeb, které jsem zde zmínila. Když člověk dostane odpověď na tázání se po smyslu života, když najde smysl ve svém umírání, když není sám a je obklopen druhými, když dostane dovolení zemřít, teprve pak může dojít smíření. Je tedy vidět, že všechny potřeby mají stejný směr. Jsou to potřeby smíření.

1.2.2 Spirituální potřeby „věřících“

Jak jsem v předchozí kapitole podotkla, věřící lidé mají pochopitelně stejné potřeby v terminální fázi svého života jako lidé nevěřící, ale některé potřeby se u nich vyskytují navíc a jsou konkrétněji vyjadřované. Důležitá pro tento druh pacientů je například potřeba modlitby, která se u lidí nevěřících tak často nevyskytuje. Člověk potřebuje být odveden do ticha, zklidnit se a prožívat přítomnost Boha. „Modlitba navozuje harmonii v duši toho, kdo se modlí. Modlitba spojuje, protože srdce jsou obrácena k témuž Otci.“³⁴ Proto je také odůvodněná potřeba prožívat modlitbu v komunitě a prožívat obřad jako duchovní podporu od ostatních. Síla modlitby je veliká; vědomí toho, že se za mne modlí spousta lidí, může vést nejen k udržování naděje, ale také ke smíření.

Další potřebou věřícího umírajícího člověka je návštěva svého duchovního, který může poskytnout službu svátostnou. Co se římskokatolické církve týče, nejčastější svátostí je eucharistie – přijetí svátosti svaté večeře Páně k posílení víry. Je pro člověka důležitým prvkem Boží přítomnosti v jeho životě a posilou na zbývajícím cestu. Svátost pomazání nemocných, kterou nemocný přijímá jako pomoc při vážné nemoci. Svátost pomazání nemocných pomáhá křesťanům k životu, což je veliká pomoc paliativní péči, která se též snaží o kvalitu života umírajícího člověka. Nemocnému napomáhá k přijetí sebe sama i ve stavu smutku a utrpení, upomíná na Boží blízkost a jeho příslib spásy.

Jedna z potřeb věřících lidí, která může vést ke smíření s Bohem přímou cestou, se nazývá doslova svátost smíření. Věřící člověk si tuto potřebu může naplnit

³³ viz Friedrichová in <http://hospice.cz/potreby.html> [cit. 2010-3-4]

³⁴ Rivoireová 54

díky svému duchovnímu, který s touto nabídkou přichází.³⁵ „V tomto období se může zcela otevřít milosrdnému Bohu, přijmout jeho odpuštění a připodobnit se svému vzoru – Ježíši Kristu.“³⁶

V předchozím odstavci jsem mluvila čistě o římskokatolické církvi a svátostech, které může nabídnout těžce nemocným a umírajícím, jako posilu v poslední fázi svého života. Podobná péče o nemocné a umírající je i v pravoslaví a československé husitské církvi. Tato náboženství mají stejné svátosti, i když dají se nalézt různá drobnější specifika. Co se týče židovství, svědků Jehovových nebo Muslimů, ti svátosti při péči o umírající v křesťanském smyslu neznají, u nich se péče o nemocné skrývá v modlitbě.³⁷

V těchto dvou kapitolách jsem se snažila obsáhnout spirituální potřeby klientů paliativní péče a lidí v terminální fázi svého života. Potřeb je velké množství, nyní jsme ale zjistili, že všechny mají stejný směr. Umírající člověk vyjadřuje svými potřebami potřebu smíření. V následující kapitole se budu snažit ukázat základní vnímání obrazu člověka, jeho důstojnosti a obrazu Boha. Je důležité vědět, jak mnoho tyto dva obrazy mají společného a jaká rizika vyplývají ze špatného chápání.

³⁵ Srov. Špaček 17, Pera/Weinert 79-83

³⁶ Pera/Weinert 82

³⁷ viz Špaček 17-18

2. Obraz člověka, obraz Boha

I když samotný Bůh je absolutní, neměnný a stálý, víra v Něj je věc osobní a individuální. Každý Boha vnímáme jinak, každý mu přisuzujeme jinou podobu. Bůh je obraz, který si člověk vytváří a jak je psáno v bibli, že Bůh stvořil člověka k obrazu svému (Gen 1,26), tak si vytváří člověk Boha k obrazu svému. Ráda bych v této kapitole pohovořila nejprve o vnímání člověka, ve kterém se zaměřím konkrétně na důstojnost člověka, nezcizitelnou hodnotu, která vyrůstá z obecného lidství a odkazuje se na náboženské pojetí člověka, který byl stvořen k obrazu Božímu. Poté bych se chtěla naopak zaměřit na vnímání Boha člověkem, které následně ovlivňuje smíření s Bohem. Zvláště důležité to může být pro člověka v terminální fázi života, o němž pojednává tato práce.

2.1 Člověk jako imago Dei

Vycházím-li z židokřesťanského pojetí, v bibli stojí: „Učiniťme člověka, aby byl naším obrazem, podle naší podoby.“ (Gen 1,26) Znamená to, že Bůh lidi učinil svým rovnocenným partnerem, ale také jim především dal naprosto stejnou důstojnost. Petr Jandejsek v knize *Etika pro sociální práci* mluví o Bohu, jako o tom, který obdařil člověka právy a povinnostmi, a Bůh zůstává jejich posledním garantem. „Pokud je Bůh chápán jako Otec všech, potom všechny jeho děti mají stejnou důstojnost, a tedy i stejná práva.“³⁸ Co se tedy týče pojetí člověka umírajícího, má stejnou důstojnost jako všichni ostatní a nikdo mu ji nemůže vzít. Problematika lidské důstojnosti v různých etapách lidského života je neustále předmětem různých diskusí (např. biomedicínských diskusí), ale z křesťanského pohledu na člověka, který je stvořen k Božímu obrazu a podobnosti, je nesporné, že lidská důstojnost je nejvyšší morální princip, jež nelze zpochybnit v žádné části života člověka či situaci.³⁹ Tohoto tématu se lehce dotýká Marie Svatošová, která zmiňuje ve své knize *Hospice a umění doprovázet* pojem jedinečnosti každého člověka. Skutečnost, že člověk je jedinečný, neopakovatelný a s nezaměnitelným osobním posláním, nelze chápat jinak než se k sobě vzájemně chovat jinak než s úctou.⁴⁰

V této kapitole jsem se snažila o zvýraznění neoddělitelnosti lidské důstojnosti od člověka, protože ho doprovází v jeho každodenních situacích, ale také

³⁸ Fischer 102

³⁹ viz Milfait, *Idea člověka stvořeného k obrazu a podobnosti Boha*. [online]. 2010-2-7.

⁴⁰ viz Svatošová 37

je nevyšším morálním principem, který dává základ lidským právům. V následující podkapitole v krátkosti poukážu na faktory lidské důstojnosti zahrnuté v nejdůležitějším dokumentu pro naši práci a to v „Chartě práv umírajících“, která tak vytváří rámec pro časoprostor pro smíření.

2.2 Lidská důstojnost umírajícího člověka v paliativní péči

Důležitost pojmu lidské důstojnosti je ukázána hned v prvním bodě „Charty práv umírajících“, kde se mluví o poslání Rady Evropy, kterým je chránit důstojnost všech lidí a práva která z ní lze odvodit. Lidská důstojnost je velmi křehká a závisí na prožitcích člověka. Pokud by tedy pracovník nejednal s nemocným a umírajícím člověkem v souvislosti s jeho důstojností, pokud by s ním nejednal s úctou, mohlo by to vážně poškodit jeho sebepojetí. Proto si vytyčila Rada Evropy především toto poslání.

V bodě pátém je lidská důstojnost specifikovaná, jako důstojnost, která patří ke všem obdobím života člověka a spadá samozřejmě i do období umírání, protože to k životu neodmyslitelně patří. Pozornost je v tomto bodě zaměřena na poskytnutí takového prostředí, které by umožnil člověku důstojné umírání. Zde je možné pozorovat, jak je dokument koncipován ve stejném duchu, jako myšlenka paliativní péče, která také klade důležitost na důstojné umírání. Důstojné umírání u člověka znamená především zákaz instrumentalizace, tedy je důležité s ním jednat jako s člověkem.

Další odstavec věnuje ohrožujícím faktorům základních práv odvozených z důstojnosti smrtelně nemocných a umírajících osob, které jsou zformulovány v sedmém bodě „Charty práv umírajících“. Jeden z faktorů ohrožujících lidskou důstojnost je zanedbání léčby fyzického utrpení a nebrání zřetele na psychologické, sociální a spirituální potřeby, se kterými souvisí další z bodů a to ztráta autonomie a strach z různých situací, např. umírání v samotě a zanedbání. Další z faktorů ohrožujících především důstojné umírání člověka je umělé prodlužování procesu umírání terminálně nemocného nebo umírajícího proti jeho vůli. A dále k rizikovým faktorům patří nedostatečná dostupnost paliativní péče, nevhodné sociální a institucionální prostředí a nedostatečná nebo malá podpora pečujícího personálu nebo příbuzných, kteří by se mohli podílet na zmírnění utrpení nemocného v jeho

různých dimenzích.⁴¹ Tyto faktory se doprovázejícím nemusí zdát tak závažné, ale vážně ohrožují lidskou důstojnost, která v této fázi života reaguje i na malé podněty.

Téma smíření odpovídá na respektování lidské důstojnosti, a proto je důležité důstojné umírání chránit a věnovat pozornost všem zmíněným aspektům, aby se ohrožujícím faktorům základních práv odvozených z důstojnosti člověka umírajícího zabránilo.

2.3 Obraz člověka jako mého bližního

Do obrazu člověka bych chtěla také zahrnout tzv. trojí strukturu dvojího přikázání lásky. Tímto pojmem se myslí stvořitelská láska Boha k člověku a na lásku Boha člověka odpovídá skrze lásku k bližnímu. Člověk je v synoptických evangeliích pobízen k jinému pohledu na druhého: „Miluj svého bližního, jako sám sebe.“ (Lk 10,27) V podobenství o milosrdném Samařanovi je řešena zásadní otázka, kdo je můj „bližní“. Člověk je zde vyzván k obrácení, ke změně smýšlení – metanoie. V konfliktní situaci má vždy přednost láska, a proto odpověď na otázku je, že bližní je ten, který potřebuje mou pomoc, protože jsem se s ním dostal do konkrétní situace, ne, protože jsme příbuzní nebo je mezi námi nějaké pouto. „V jednání Samařana se naplňuje přikázání lásky, které je jedinou možnou odpovědí na Boží lásku bez hranic ke všem lidem, která přijala a zahrnuje i chudé, nemocné a hříšníky.“⁴² Zde je vidět Boží vůle, se kterou nám poslal konkrétního člověka do cesty, abychom se mu stali bližním. Toto přikázání lásky je tedy odkazem pro doprovázející lidi umírajících, kteří by měli vidět v každém člověku bližního, respektovat jeho důstojnost a skrze lásku k bližnímu odpovídat na lásku Boha.

2.4 Obraz Boha

V předchozí kapitole jsem hovořila o otázce po chápání člověka. Každý člověk je v tomto chápání Božím obrazem a vrchol tohoto obrazu je Ježíš Kristus. Ježíš velmi ovlivnil naše vnímání neviditelného Boha. Jak píše Moltmann ve své knize: „Bůh se zjevuje ve svém dokonalém obraze, Bůh vládne skrze svůj obraz, Bůh usmířuje a zachraňuje prostřednictvím svého obrazu na zemi.“⁴³ Tu máme důkaz toho, jak Bůh sesílá Ježíše Krista, svého syna, jako naděje pro lidstvo a tím možnost

⁴¹ viz <http://www.umirani.cz/charta-prav-umirajicich.html> [cit. 2010-3-22]

⁴² Milfait. *Přikázání lásky k bližnímu*. [online]. 2010-4-9

⁴³ Moltmann 179

ke smíření. Je tu ale problém i v rozdílném vnímání Ježíše, který může být viděn jako dobrý pastýř nebo jako trpící, ztýraný člověk na kříži. Může být vnímán více jako dobrý člověk nebo více jako Bůh.

Pro lidi, kteří ve víře v Boha vyrůstají, je obraz Boha v průběhu jejich života měnící se. Mění se se zkušenostmi, s věkem a s časem, který s Bohem stráví. Prvním obrazem, který se jim utvoří, a je relativně stálý, je Bůh jako Stvořitel. Frielingsdorf v kapitole o podobách obrazu Boha srovnává tento obraz s obrovitou mozaikou. Jde o jeden obraz, který se skládá se spousty dílků, dílčích obrazů Boha a vždy pro nás zůstane neúplná.⁴⁴ Neustále se nám do obrazu promítá naše osoba, neboť jsme stvoření z božího rozhodnutí, které zaměřuje Bůh na sebe sama. Člověk je stvořen jako Imago Dei.

Tento pohled na boží obraz v nás nejčastěji vyvolává velmi protikladné pocity. Je nám velmi vzdálený, ale současně nejbližší ze všech. Mlčí, ale zároveň k nám promlouvá, když posloucháme. Je neuchopitelný, ale zároveň nám víra v něj dává cítit ho ve svém srdci. Je milosrdný a proč tedy nechá dopustit zlé věci? V Novém a Starém zákoně je také Bůh popsán jako Stvořitel, Osloboditel, Uzdravitel, Spasitel nebo člověk zjevující své Božství, je však hlavní pohlížet na tento obraz jako na celek i když je neuchopitelný, pokud by totiž začal v našem vnímání převažovat jeden aspekt toho obrazu, mohli bychom sklouznout k jednostrannému chápání a vytvořili bychom falešnou představu o Bohu.⁴⁵

2.4.1 Falešné představy o Bohu

Jak jsem již naznačila, je velmi důležité, jakou představu o Bohu člověk má, protože podle toho pak vypadá jeho cesta ke smíření, na kterou nastupuje v terminální fázi života. Jak člověk vnímá Boha, může pak vnímat odpuštění, cítit smysl života a smrti a třeba osvobození, úlevu v už tak náročném situaci života.

2.4.1.1 Falešný obraz Imago Dei

Jako první falešnou představu chci uvést důsledek stvoření člověka jako Imago Dei, o které jsem se již několikrát zmínila. Úmysl Boha v tomto činu byl dát člověku už od narození dar, a to partnerství a rovnost ve vztahu. Tím, že se rozhodl

⁴⁴ Viz Frielingsdorf 27

⁴⁵ Viz Frielingsdorf 28

učinit člověka k obrazu svému, chtěl zajítit rovnoprávnost lidí na zemi a zajistit vzájemnou úctu, což je velmi důležité pro člověka umírajícího, jehož důstojnost se otřásá v základech. Falešná představa o tomto obraze často vznikala ve funkci krále, který reprezentoval boha. Člověk si roli ve stvoření – vládce nad vším na zemi – přetvořil ve falešný obraz Boží a to ve vládu člověka nad člověkem, které samotného člověka ohrožuje.⁴⁶

2.4.1.2. Vznik falešného obrazu Boha u dítěte

V předešlém odstavci jsem se snažila popsat ohrožení důstojnosti člověka tím, že vznikne falešný obraz Boha, který nás stvořil jako svůj obraz. Dále bych chtěla upozornit na rozporuplný až negativní obraz Boha, který vzniká u dětí. Na dětské představy Boha má největší vliv rodina a vychovatelé ve víře. Stane se, že děti žijí často nevědomou představou Boha svých vychovatelů více než svou vědomou představou Boha; rodiče se při výchově odvolávají na Boží autoritu, i když vlastní život podle Boha neorientují. Tím při dospívání může vzniknout rozpor a spojením s falešným pocitem viny si člověk vytvoří představu o Bohu trestajícím a strach nahánějícím „Bohu soudci“ a odvrátí se od něho. Je pak možné, že se člověk v terminální fázi svého života velmi těžko k Bohu opět obrátí, pokud obraz je stále stejný, protože má pocit, že za své hříchy musí pykat a být tedy potrestán.⁴⁷

Podle Frielingsdorfa může být jako další falešná představa v dětském věku např. „Bůh – pomocník z nouze“. Dítě si kvůli špatnému zacházení v rodině, nebo kvůli traumatickému zážitku vytvoří dobrý svět u Boha, který ho chrání před tím špatným na zemi. Tento dvojí rozštěpený způsob života je často motivací k útěku do kláštera. Tento způsob idealizování si Boha člověka k němu natolik přimkne, že ho pak bere vlastně jako náhražku za celý život.⁴⁸

2.4.1.3. Obraz Boha bez milosrdenství

Další falešnou představou o Bohu, která je aktuální pro lidi v terminálním stadiu života, je „Bůh – účetní“, policajt, který přesně ví o našich chybách, proviněních proti příkázáním, zapisuje si je a připomíná je nám v soudný den. Je pak velmi těžké, aby člověk došel ke smíření s Bohem, když z něho cítí chlad, malou

⁴⁶ viz Milfait, *Idea člověka stvořeného k obrazu a podobnosti Boha*. [online]. 2010-3-13

⁴⁷ Viz Frielingsdorf 38-39

⁴⁸ Viz Frielingsdorf 53-55

možnost k vyjednávání a žádnou možnost odpuštění. „Následek: vždycky zůstanou nesplacené účty, které zpětně vyvolávají pocity viny a činí ze života jednu velkou trýzeň.“⁴⁹ S touto představou o Bohu je pak umírání velmi těžké, protože se člověk bojí před Boha předstoupit.

V kapitolkách o vytvoření si falešného obrazu Boha jsem se snažila obsáhnout nejzákladnější mylné představy o Bohu, které často u umírajícího člověka tvoří překážky ve smíření se s Bohem. Mohou umírat se strachem ze setkání s Bohem, který je určitě bude soudit, nebo dokonce trestat. Proces umírání není tedy cestou ke smíření, ale často zakotví ve fázi deprese, protože před představou člověka, o tom, co ho při setkání s Bohem čeká, není úniku. Jakým způsobem mylný obraz Boha může odstranit a s čí pomocí, bych chtěla zmínit v kapitole smíření se s Bohem. V následující kapitole bych chtěla ukázat opak falešného obrazu Boha, a tím bude uzdravující obraz Boha.

2.4.2 Uzdravující obrazy Boha

V této kapitole bych chtěla nastínit opak obrazu Boha, který má negativní vliv na osobní život člověka a jeho cestu ke smíření, pokud ho nosí stále v nevědomí a pokud pouhou jednu část „boží mozaiky“ člověk zobecní a považuje za celý obraz. K poznání pozitivních obrazů nás zve především Písmo svaté.

Prvním a nejdůležitějším uzdravujícím obrazem, velmi často v bibli zdůrazňovaným, je opět odkaz Imago Dei, který je důležitý pro lidi, kteří ztrácejí důvěru vůči životu a mají slabé vědomí vlastní hodnoty. Vědomí, že Bůh člověka stvořil z vlastního rozhodnutí i se všemi slabostmi, může navrátit vědomí vlastní hodnoty a přijetí života. „Vědomí, že jí sám i ostatní lidé jsme Boží tvorové stvoření podle jeho obrazu, že Bůh ve mně přibývá a žije, to všechno mi může propůjčit životní pocit nové kvality a rovněž nové vědomí vlastní hodnoty, s nimiž lze zakusit něco v neztenčené důstojnosti lidské osoby, která zasluhuje vážnost a úctu.“⁵⁰

Za další z obrazů uzdravujících a dávajících naději je Bůh, jako dobrý pastýř, který je schopen položit svůj život za lidi a svět. „Já jsem dobrý pastýř. Dobrý pastýř položí svůj život za ovce.“(Jn 10,11) Jak jsem již několikrát zmiňovala, umírající člověk se cítí často opuštěn a potřebuje vědět, že je někdo, o koho se může opřít, kdo

⁴⁹ Frielingsdorf 149

⁵⁰ Frielingsdorf 173

při něm bude vždy stát. V bibli je tento obraz Boha mnohokrát zdůrazňován jako naděje těm nejslabším, nejosamělejším a odstrčeným. Bůh neopouští v těch nejhorších časech, dává životu smysl a chrání ho. Je tím nejlepším průvodcem, protože lidé mohou mít jistotu, že je vede správným směrem a bude vždy brát ohledy na to, v jaké se nachází situaci.⁵¹

Tak jako je Bůh nazýván v bibli pastýřem, tak má spoustu dalších nadějí dávajících jmen. Pro člověka umírajícího, kterého na cestě za smířením potkávají různé pochybnosti, vybrala jsem žalm, který vystihuje obraz milujícího a chránícího Boha a zároveň člověka (Davida), který k němu volá ve svém duchovním boji, který každý den musí svádět.

„Hospodine, skalní štíte můj, má pevná tvrzi, vysvoboditeli, Bože můj, má skálo, utíkám se k tobě, štíte můj a rohu spásy, nedobytný hrade! Když jsem vzýval Hospodina, jemuž patří chvála, byl jsem zraněn svými nepřáteli. Ovinuly mě provazy smrti, zachvátily mě dravé proudy Ničemníka, provazy podsvětí se kolem mne stáhly, dostihly mě léčky smrti. V soužení jsem vzýval Hospodina, k svému Bohu o pomoc jsem volal. Uslyšel můj hlas ze svého chrámu, mé volání proniklo až k mému sluchu.(Žl 18,3-7)

Z tohoto žalmu je vidět, jak Bůh člověku naslouchá, nenechá ho ve spárech smrti a nepřátel. Člověk umírající vede zápas se svou situací a úkoly, které ho čekají, ale pokud se obrátí na Boha, zakusí osvobození. Bůh nás osvobozuje právě před smrtí a utrpením k životu.

V kapitole o obrazu Boha jsem se snažila popsat, jak člověk Boha vnímá, jaký s ním má vztah a jak a skrze co se dává vnímat Bůh sám. Je těžké dojít smíření, pokud člověk nenazírá na Boha jako na komplexní obraz. Mohou vzniknout falešné představy, ale na druhou stranu se dají také odstranit. Písmo svaté je tím správným návodem, jak si uvědomit, že takovým obrazem Boha, jeho podobou, je člověk umírající sám.

⁵¹ Viz Žl 43 a Iz 40,11

3. Porozumění vině a hříchu, odpuštění, metanoia

Než začnu mluvit o tématu viny a hříchu, je třeba zde zmínit dva pojmy, které s tématem úzce souvisí. Pojem spirituality jsme si vysvětlili v první kapitole; ta určuje směr v našem životě a je náš vnitřní duch, s nímž osoba reaguje na věci, které se jí v životě dějí a pokouší se na ně odpovídat. Druhým pojmem je mravnost, což je „individuální postoj a zodpovědnost, který je vázán bezpodmínečnému mravnímu nároku.“⁵² Člověk má ve svém nitru Bohem vepsaný zákon, to je mravnost svědomí, které neustále vybízí člověka ke konání dobra a k vyhýbání se zlu. Zda zalhat nebo říci pravdu je mravní rozhodnutí a současně duchovní, tak tedy souvisí spiritualita s mravním rozhodováním.⁵³ Spiritualita a mravnost napomáhají při hledání životní pravdy. Na základě špatného rozhodnutí je tedy mravnost svědomí v nesouladu se zákonem, který nám vepsal Bůh a v nesouladu s naším individuálním postojem. Hřích, morálně nesprávné jednání, se pak projeví pocitem viny, protože to otráslu vnitřní jistotou spirituální dimenze.

Na začátku svého pojednání o vině a hříchu bych chtěla uvést, co hřích a vinu k sobě pojí. Cencini ve své knize *Život v usmíření* mluví o zkušenosti s vlastní špatností. Pokud dokážeme objektivně uznat vlastní chybu, cítíme buď pocit viny anebo můžeme poznat, že jsme hříšníky.⁵⁴ Stojí tu tedy pocit viny, který může procesem zrání našeho svědomí dojít ke zjištění, že jsme hříšníky a tento pocit viny je konstruktivní, osvobozující. Na druhou stranu existuje i pocit viny destruktivní, který se v sobě uzavírá a brání růstu. Takovýto povit viny pak trvá a člověk nemůže dojít ke smíření. Je důležité vědět, že v důsledku zjištění faktu, že člověk umírá, se velmi často vyskytuje pocit úzkosti a sebeodsuzování, člověk často nevidí realizaci svých přání být milován, necítí se kladně hodnocen a díky tomuto destruktivnímu pocitu viny může upadnout do stavu apatie a cestu ke smíření jednoduše vzdá.⁵⁵ Boží láska člověku nabízí usmíření, ale kvůli nesnášenlivosti, kritičnosti a neschopnosti navázat upřímný vztah k druhým, což autor nazývá projekcí naší hříšnosti k druhým, se raději všem vyhýbáme a to nám zabraňuje vůbec Boha poznat a dojít na správnou

⁵² Milfait, *Představení disciplíny: pojmy morálka, mravnost, étos, etika, moralita, teologická etika*. [online]. 2010-3-13. IS. Jabok/TE/2009

⁵³ Viz http://www.katechismus.cz/paragraf.php?sel_paragraf=1776 [cit. 2010-3-13]

⁵⁴ Viz Cencini 22

⁵⁵ Viz Cencini 24

cestu k usmíření a k radosti ze zbývající části života. Znamená to tedy, že pokud si nejsme schopni sami přečin odpustit, nemůžeme hledat odpuštění u Boha.

Shrnu li tento odstavec, snažila jsem se popsat obecné porozumění vině a hříchu, jako společnému procesu. Na vinu pohlížíme jako na pocit, který vzniká jako následek nějakého prohřešku, nábožensky zvanému hříchu. „Hřích je tedy ryze náboženskou skutečností. Člověk poznává tajemství hříchu, jen když se přiblíží k Bohu a objeví svůj hřích jako trhlinu ve vztahu k němu.“⁵⁶ Samozřejmě existuje mnoho vin stojících na základě nenáboženských prohřešků, jejichž pocit vyvěrá ze zrání osobnosti a jeho svědomí.

3.1 Hřích ve Starém zákoně a jeho odkaz

Od obecnějšího bych chtěla přejít ke konkrétnějšímu. Vzhledem k tomu, že hovořím o lidech v terminálním stádiu života, téma viny a hříchu se tím zužuje. Rozhodně na toto místo patří pocit viny z nemoci samotné. Již jsem se tohoto tématu lehce dotkla v kapitole biblické pojetí nemoci. Často když se člověk náhle dozví, že mu kvůli nemoci zbývá už jen malá část života, obrátí se s dotazem na Boha, proč mu udělil tento trest, za jaké hříchy. Ve Starém zákoně panovalo všeobecné přesvědčení o tom, že pokud byl někdo postižen nemocí a odsouzen tím k smrti, pykal za své hříchy nebo hříchy svých předků. Ze zkušeností s umírajícími lidmi a jejich rodinami vím, že tyto otázky jsou kladeny neustále i dnes. „Jak to milující Bůh mohl dopustit? Cožpak jsem se proti němu prohřešila?“

Toto zahloubání do dějin křesťanství mne přivedlo k pojmu prvotní hřích, který nesmím opomenout. Ve Starém zákoně je popsán prvotní hřích jako dobrovolná neposlušnost prvního člověka, Adama. Porušil boží příkaz a tímto hříchem ovlivnil celé lidské dějiny; skrze něj se na svět dostala smrt a hřích. Nyní my, lidé, se rodíme jako hříšníci a je třeba svátost křtu, abychom ze sebe dědičný hřích smyly. Delumeau se ve své knize Hřích a strach rozepisuje o závažnosti hříchu i v Novém zákoně, kde nastal čas spasení. Ježíš Kristus přišel na svět totiž především kvůli hříšníkům a kvůli nim také zemřel. „Ježíš přišel na svět pro „usmíření hříchů“.“⁵⁷ Tímto je jasné, že od té doby, kdy se první člověk prohřešil proti Bohu, je člověk hříchu zaprodán a je hříchem ovládán. Umí rozpoznat, co je zlo a co je dobro

⁵⁶ Cencini 27

⁵⁷ Jn. 2,22 in Delumeau 210

a toto to rozeznáváme pocitem viny. „Prvotní hřích a hřích každého jednotlivého člověka jsou nedílnou součástí vykupitelského díla, kde jsou vyváženy odpuštěním.“⁵⁸ Je tedy jasné, že pokud by neexistoval hřích, nemohli bychom nastoupit na cestu ke smíření. Na závěr si odvážím položit otázku, která z tohoto porozumění vině a hříchu vyplývá. Má člověk strach ze smrti proto, že je tak úzce spjata s hříchem, se kterým společně nastoupila na svět po prvotním hříchu? Nenastupuje automaticky pocit viny s vědomím toho, že smrt na každého čeká kvůli hříchu? Nyní se podívejme blíže na výklad a porozumění hříchu v Novém zákoně, který hříšnost odvozuje z pádu prvních rodičů.

3.2 Hřích v Novém zákoně

Hřích v Novém zákoně získává úplně jiné postavení. Stále je to provinění proti Bohu, ale už se na něj nenahlíží jako na neodmyslitelnou nálepku na člověku. Přichází Mesiáš s poselstvím o možnosti pokání a přináší možnost odpuštění. Hříšníci již nestojí mimo společenství, naopak je Ježíš přijímá mezi ostatní a věnuje jim velkou dávku pozornosti. To je krásně vidět na příběhu o Zacheovi z Lukášova evangelia:

„Ježíš vešel do Jericha a procházel jím. A hle, byl tam muž jménem Zacheus. Ten byl vrchním celníkem a byl bohatý. Chtěl uvidět Ježíše, aby se přesvědčil, kdo to je, ale protože byl malé postavy, nemohl ho pro zástup vidět. Běžel tedy napřed a vylezl na planý fíkovník, aby ho uviděl, neboť tudy měl procházet. Když Ježíš přišel na to místo, vzhlédl a řekl mu: ‚Zachee, slez rychle dolů, neboť dnes musím zůstat v tvém domě.‘ On rychle slezl a s radostí a ho přijal. Všichni, kdo to uviděli, začali reptat: ‚Vešel jako host k hříšnému muži!‘ Zacheus se zastavil a řekl Pánu: ‚Hle, polovinu svého majetku, Pane, dám chudým, a jestliže jsem někoho ošidil, vrátím mu to čtyřnásobně.‘ Ježíš mu řekl: ‚Dnes se dostalo záchrany tomuto domu, protože i tento člověk je syn Abrahamův. Neboť Syn člověka přišel vyhledat a zachránit, co je ztraceno.‘“ (Lk 19,1-10)

Tímto příběhem je ukázáno, že Kristus přichází především proto, aby za tu spoustu let obnovil vztah člověka a Boha. Ruší přehradu mezi nimi a dává možnost, aby mezi sebou znovu otevřeli komunikaci, která nebude narušována hříchem. Díky Ježíši, který přináší Boží království už na tuto zem, mohla být uzavřena nová

⁵⁸ Delumeau 210

smlouva. „Neboť to je krev nové smlouvy, která se za mnohé prolévá na odpuštění hříchů“ (Mt 26,28) Zatím je vidět, jak lidé v příběhu jsou zaraženi, nechtějí toto jednání přijmout, protože se neshoduje s jejich pravdou. Připadá jim toto neočekávané Ježíšovo zachování provokativní a v tom nevidí šanci pro sebe. Postupně, během Ježíšova působení, však začínají naslouchat jeho poselství a začínají chápat nutnost ne odvracet se od hříšníků, ale naopak se k nim otáčet, protože není jiné možnosti naplnit Boží království už zde, na zemi. O síle odpuštění, která v tomto poslání hraje velikou roli, pojednám v následující kapitole.

3.3 Odpuštění

Kapitola, která se věnuje teologicko-etickému aspektu odpuštění, je velmi podstatná pro mou práci, neboť odpuštění je úkol, který nás vede ke smíření. Bez odpuštění není smíření možné, protože ono je jedinou cestou k němu. Augustyn nám ve své knize *Křivda, odpuštění, smíření* říká, že toto osobní rozhodnutí představuje nutnou podmínku smíru mezi lidmi, které se buduje na vzájemné výměně odpuštění. U smíření je tedy nutný podíl obou stran, je třeba odpuštění darovat i přijmout – tj. výměna odpuštění, narozdíl od osobního odpuštění, které je na druhé straně nezávislé, protože je to rozhodnutí v našem srdci.⁵⁹ „Odpuštění chápeme jako zřeknutí se zášti (resentment) vůči pachateli a zdůrazňuje důležitost emocionální reakce na bezprávi a sebeúctu oběti.“⁶⁰

Protože první naše zkušenost s odpuštěním je prožívaná vzhledem k Bohu, který nám odpouští vždy, když se k němu člověk s lítostí a vědomím vlastního hříchu obrátí, uvedu zde příklad odpuštění z evangelia sv. Lukáše podobenství o milosrdném Otci a ztracených synech v Novém zákoně, který popisuje jak odpuštění na zemi, tak symbolizuje milosrdné odpuštění Boha.

Jeden muž měl dva syny. Ten mladší si nechal od otce vyplatit svůj podíl z majetku a odešel do ciziny. Brzy však všechno utratil a musel hladovět. Stal se pasákem vepřů, jenže neměl ani tolik jídla jako jeho vepři. Tu si vzpomněl na svého otce a řekl si, že se k němu vrátí. „Řeknu: Otče, zhřešil jsem proti nebi i proti tobě. Nejsem hoden nazývat se tvým synem; přijmi mě jako jednoho ze svých nádeníků.“

⁵⁹ Viz Augustyn 87

⁶⁰ Milfait, *Metanoia, biblické příběhy* [online]. 2011-3-12. IS. Jabok/Odpuštění a smíření v soc. práci/2008

A tak se vrátil ke svému otci. Ten ho viděl z dálky přicházet. Ihned zapomněl na vše špatné, co mu syn provedl, objal ho a políbil. Svým služebníkům otec přikázal přinést synovi nový oblek, obuv a zlatý prsten. Nechal porazit tučné tele a uspořádal oslavu proto, že jeho syn byl mrtev a nyní opět žije, ztratil se a je opět nalezen. Starší syn se rozhněval a nechtěl jít dovnitř, protože cítil křivdu. Tolik let otci sloužil a nikdy mu otec nedal ani kůzle, aby se poveselil s přáteli. Otec mu řekl: „Synu, ty jsi stále se mnou a vše, co mám, je tvé. Ale máme se proč veselit, poněvadž tento tvůj bratr byl mrtev, a zase žije, ztratil se, a je nalezen.“⁶¹

Podobenství je často nazýváno „O marnotratném synu“, ale pokud se díváme na příběh jako na příběh s tématem odpuštění, je třeba počítat se starším bratrem. Mladší bratr se oproti staršímu necítí zajištěn, a tak se chce postavit na vlastní nohy. Plány mu nevyšly a v té nejhorší situaci si uvědomí, že pohrdl být mladším synem a protestoval proti své roli v rodině. Součástí jeho pokání je i ta nejistota, se kterou za otcem jde. Neví, zda ho přijme, ale nic jiného mu nezbývá. Zde přichází na řadu role otce, který je v příběhu vyobrazen jako pastýř, jenž si jde pro svou ztracenou ovci. Dává polibek jako znamení odpuštění a nejsou tu žádné výčitky ani zášť, pouze radost z neočekávaného shledání. To je obraz Boha. Je to vyjádření radosti v nebi, kde jde o překonání ztracenosti. Starší bratr zde stojí se svou nedůvěrou k radosti. Nechápe, proč otec odpouští, když se mladší bratr provinil. Hraje zde roli strnulých farizejců, kteří nejsou schopni soucítění, porozumění a radosti. Příběhem se tedy chce říci, že je třeba smíření obou bratrů, oba hledají svobodu, ale tu mohou objevit pouze přijetím sebe navzájem. Pokud se vzájemně izolují, nemohou najít svobodu. Je třeba místo hledání viny u druhého, zkoumat míru vlastní účasti. V procesu odpuštění je tedy důležité najít nejprve sám sebe a pak Boha. V neposlední řadě za tímto příběhem na zemi stojí mnohem hlubší poselství a to je naděje, že nás, hříšníky, Bůh přijme s láskou do Božího království, když přijdeme s lítostí a pokáním a budeme prosit o odpuštění.⁶²

Téma odpuštění má, jak jsme poznali, více rozměrů. Je tedy třeba odpuštění nejen darovat, ale musí být i přijato, aby se naplnilo smíření. Je to akt milosrdenství, je to pokorné gesto, které druhého člověka nepokořuje a je projevem touhy po přijetí. Odpuštění je možností začít budovat novou budoucnost. Je tu ale i náš vztah

⁶¹ Srov. Lk 15,11-32 a Abeln/Kner 19

⁶² Viz Milfait, *Metanoia, biblické příběhy* [online]. 2011-3-12. IS. Jabok/Odpuštění a smíření v soc. práci/2008

s Bohem, který nám odpustí vždy, když za ním přijdeme. V tom vidím právě poselství pro lidi v terminálním stadiu života, kteří mohou vždy počítat s Božím milosrdenstvím a otcovskou náručí, která je dalším krůčkem blíže ke smíření.

Dalším teologicko-etickým aspektem, který s odpuštěním velmi úzce souvisí je metanoia. Oba tyto aspekty mají společné to, že zasahují do nitra člověka a jsou podníceny lítostí a pokáním.

3.4 Metanoia

Jak jsem již v úvodu kapitoly naznačila, téma metanoia je též podstatná v procesu smíření. Je to biblický termín, jež znamená obrácení, návrat k Bohu. Projevuje se pokáním, které s sebou nese radikální změnu smýšlení, úsudků a rozhodnutí. Bůh nám, hříšným lidem, nabízí smíření, ale nejprve musíme uznat svou vinu a hřích. Tím můžeme dojít k překonání selhání a začít proces obrácení se.

Zde se opět vrátím k příběhu dvou synů a milosrdném otci, protože to není pouze příběh, který ukazuje odpuštění, ale z užšího pohledu nalezneme u mladšího syna proces obrácení se. Poté, co utratí ve světě všechny peníze a nemá ani co jíst, obrátí se do sebe. Bída je tím impulzem, který ho dovede k tomu, aby si uvědomil svou chybu a provinění vůči rodině. Jde do sebe, přizná porážku a obrátí se směrem k Otci. Změní tedy celé své smýšlení a rozhodne se, že začne nový, pokojnější život jako dělník u otce. Metanoia se dělá v tom, že syn byl mrtev a po obrácení zase žije. Bůh dává lidem vždy šanci začít žít znovu a to s plnou důstojností. Netrestá za minulost, ale dává šanci vybudovat nový život.⁶³

Proces obrácení k Bohu je dalším důležitým odkazem pro lidi v terminální fázi života, protože i když mají pocit, že celý život žili hříšně a že se to v posledních minutách nedá napravit, je tu naděje v tomto aspektu, který tvrdí opak. I kdyby se člověk obrátil k Bohu v poslední chvíli, Bůh ho s láskou přijme. V následující kapitole se budu věnovat naději, která s teologicko-etickými aspekty úzce souvisí. Dala by se zařadit i mezi spirituální potřeby, mezi důležité motivující prvky, které udržují člověka v tom správném směru, a také mezi ctnosti, které jsou darem od Boha.

⁶³ Srov. Milfait, *Metanoia, biblické příběhy* [online]. 2011-3-12. IS. Jabok/Odpuštění a smíření v soc. práci/2008 a Lk 15,11-32

4. Naděje

Naděje velmi souvisí se spirituální dimenzí jako základem, o který se v životě člověk opírá. Naděje souvisí s jistotou, kterou člověk potřebuje, aby mohl zvládat tlaky z okolí. U principu ctnosti naděje nelze rozdělovat lidi na „věřící“ a „nevěřící“, neboť kdo zaujímá tento vnitřní postoj, má víru. Tato víra vždy očekává splnění něčeho příznivého. Křivohlavý ve své úvaze o naději hovoří o zvláštní charakteristice člověka a to je jeho zaměřenost k cíli. V této práci se zaměřuji na smíření jakožto cíl umírajícího člověka. Toto „směřování“ k cíli ovlivňuje naše myšlení, naši vůli i naše city. Jistěže máme při každém směřování k cíli obavy, ale zároveň se těšíme, doufáme a očekáváme, a toto jsou emocionální jevy naděje. To, v co doufáme a očekáváme, v to věříme.⁶⁴

4.1. Ctnost naděje

V souvislosti s tématem, které ve své práci chci rozvést, musím se ještě zmínit o užším zaměření naděje, které Křivohlavý zmínil, a to „naděje života“. Člověk má v průběhu života mnoho cílů a ty se dají nazvat též hodnotami. Existují estetické hodnoty, ekonomické a politické hodnoty a mnoho dalších, které do života ve společnosti patří. Často se v této práci zmiňuji o změně postoje v době, kdy se člověk ocitne v terminální fázi svého života. Materiální a estetické hodnoty jsou odsunuty a nastupují duchovní, které Křivohlavý nazval „křesťanské“ zaměření života, životodárnou naději. Je to povědomí, že nejsem na světě sám, že je možno věřit že s námi je ten, který je stvořitelem tohoto světa. Za druhé je to povědomí, že mne má někdo rád. Evangelium, radostná zvěst, hlásá, že je možno věřit v Pána Boha, který nás všechny má rád. A v neposlední řadě můžeme věřit v to, že existuje jediná pravdivá a spolehlivá nabídka, která dává životu správný smysl a tu nám dává Bůh.⁶⁵ To je ta spolehlivá naděje, ke které se obracelo nespočet lidí žijících před námi a dává jistotu především umírajícím lidem, že žít s touto nadějí je velmi obohacující a rozhodně přispívá ke smíření.

Naděje je podle výroku sv. apoštola Pavla v bibli řazena mezi další dvě teologální ctnosti a to mezi lásku a víru. „*A tak zůstává víra, naděje a láska, ale největší z té trojice je láska.*“ (1K 13,13) Tyto tři jsou nazývány ctnostmi, neboť jsou darem Božím a převyšují přirozené schopnosti lidské. Bůh je vlil do lidských srdcí,

⁶⁴ Viz Křivohlavý 6-8

⁶⁵ Viz Křivohlavý 12

jako životodárnou proudící sílu, proto jsou také nazývány „infusa“. Křesťanská naděje tedy spočívá v naprosté důvěře v Boha. On je naší nadějí. Milfait píše: „Patří takto k tzv. eschatologickým ctnostem bdělosti a trpělivosti.“⁶⁶ Přes nesnáze, bolesti a utrpení člověka se stává naděje trpělivostí. Trpělivost naopak zkouší a posiluje naději. Víra, naděje a láska tedy nejsou pouhým darem, ale také zároveň úkolem, který nám Bůh dal.

4.2. Eschatologický rozměr naděje

Pojem naděje u umírajícího člověka mne zavedl k nauce o „posledních věcech“, eschatologii, či výpovědi víry o konečném údělu jednotlivého člověka. Joseph Ratzinger se ve své knize o eschatologii vyjadřuje takto: „Eschatologická otázka se stává otázkou osobního smrtelného soudu, je naléhavou otázkou osobní záchranu.“⁶⁷ Člověk se ptá na konci svého života po jeho smyslu, po smyslu smrti, zda jeho život smrtí končí nebo existuje naděje na věčný život, jak nám odkázal Ježíš Kristus. Dále v knize rozebírá slovo „království Boží“, které se ukazuje v Novém zákoně jako ústřední pojem Ježíšovy zvěsti. Zaslíbení Božího království je právě tou nadějí, kterou člověku Bůh odkázal a je cílem hledání smyslu života a smrti.⁶⁸ Jak lze vidět, naděje ve smyslu věčného života po smrti, má v historii silný odkaz, a tak otázka po této naději se vyskytuje i u lidí, kteří nikdy tento vnitřní postoj nezaujímal.

Pokud si člověk tuto naději přivlastní, uvěří v Ježíšově zvěsti a smyslu jeho vzkříšení stává se tato naděje jistotou, která je oním středem spirituální dimenze, o které jsem mluvila v páté kapitole o spiritualitě. Touto jistotou je bezpečí ukryté v hloubce bytí člověka a je i výrazným projevem právě při poslední fázi života umírajícího. Küng o této jistotě mluví také jako o důvěře. Člověk přitaká prazákladu a původnímu cíli lidského života. Nemůže dokázat smysl dějin světa, ale může to s důvěrou předpokládat. Z úvah Hanze Künga jsem také vyčetla, že i kdyby byl tento druh naděje pouze útěchou, je to eticky správné jednání, pokud doprovázející povede umírajícího tímto směrem. Tato naděje na věčný život není výběr lehčí cesty v

⁶⁶ Milfait. *Teologální ctnost naděje*. [online]. 2010-3-28

⁶⁷ Ratzinger 15

⁶⁸ viz Ratzinger 20-21

umírání, ale poskytuje člověku možnost dávat svému životu a životům svých bližních nový smysl.⁶⁹

Jak již poslední odstavce naznačují, ráda bych plynule navázala na velmi důležité téma a to téma věčného života, které s eschatologií úzce souvisí. „Křesťanská eschatologie je plná naděje, protože jejím důvodem je ukřižovaný a vzkříšený Ježíš Kristus...Pokud chceme v eschatologii zdůraznit pojem naděje, pak je nutno hovořit o Bohu, o víře v možnost proměny stvoření v nové stvoření, v proměnu člověka a jeho vztahu k novému stvoření, možnost vzkříšení člověka a věčného života.“⁷⁰

⁶⁹ viz Küng 260-264

⁷⁰ Dolista 25-26

5. Téma věčného života

Jak jsem již v přechozí kapitole uvedla, téma věčného života neodmyslitelně patří ke křesťanské naději, které řeší učení o posledních věcech, eschaotogie. Nechci tímto téma věčného života přiřazovat pouze křesťanům, protože eschatologie dává odpovědi všem lidem. Nasměrovává k etickému jednání a na základě toho ukazuje, v co člověk smí doufat. „Ježíš prezentuje Boží království jako dar (...) Boží království podle něj osvobozuje člověka od všeho, co ho vzdaluje od „bytí člověkem“, vede ho ke komunikaci s lidmi i Bohem a vyzývá ho ke smíření.“⁷¹ Je tedy jasné, že věčný život je nabídka pro každého, ale je nutně spojena s přijetím toho, co Ježíš hlásal a s vírou v existenci Boha.

Věčný život znamená Bohem danou šanci nového života a tím je člověk osvobozen od smrti. Podle textů Nového zákona se nám Boží království ukazuje jako ústřední poselství Ježíšovy zvěsti. Znamená to tedy, že Ježíš Kristus přišel na svět především, aby lidem dal tuto šanci věčného života. Z toho vychází, že sám Ježíš Kristus je pro nás tou nadějí. „Naplnil se čas a přiblížilo se království Boží. Obrátte se a věřte v evangelium.“(Mk 1,15) Jak evangelista Marek přetlumočil, Ježíš nás vyzývá k obrácení se, nabízí nám jedinečnou příležitost k smířlivé naději. Vždy se tedy dostaneme ke stejnému výsledku. Víra je podstatou naděje.

Encyklika Spe Salvi vysvětluje, kam míří křesťanská naděje a co očekáváme od víry. Často slovo „věčný“ vzbuzuje na jednu stranu bázeň, protože je to označení nedostatečné a neuchopitelné. Na druhou stranu po něm toužíme, zvláště v čase, kdy se blíží smrt. Cílem je si ale věčnost představit jako okamžik v plném smyslu. „stále nové noření se do nekonečné rozlehlosti bytí, v němž nás zaplavuje neodolatelná radost“⁷²

V této kapitole nesmím opomenout Janovo evangelium, v jehož centru stojí víra v Božího Syna, který přináší život. Nejvíce v tomto evangeliu, kde Boží království je nahrazováno pojmem život, je vidět snaha opovědět člověku, jak dosáhnout věčného života. Nesnaží se varovat před Božím soudem, ale klade důraz na přítomné rozhodnutí se člověka pro víru. „Kdo v něho věří, není souzen, kdo však nevěří, je odsouzen, protože neuvěřil ve jméno jediného Syna Božího“ (Jn 3,18) Za zmínku také stojí Janův postřeh o večeru před Ježíšovým umučením, kdy oproti

⁷¹ Dolista 32

⁷² Benedikt XVI. 21

jiným evangelistům nevyzdvihuje sílu svátosti eucharistie, ale víru. Víra je ta, co přináší život, protože Ježíš sám je chlebem a proto víra v něj nás zavede do věčného života, nikoliv svátost. „Já jsem ten živý chléb, který sestoupil z nebe. Kdo jí z tohoto chleba, bude žít na věčnost. A chléb, který já dám za život světa, je mé tělo.“(Jn 6,51)

Tímto pojednáním o věčném životě jsem chtěla, aby jasně vystalo úzké propojení naděje, jakožto potřeby umírajícího člověka a nabídky věčného, blaženého života, která je označována často jako naděje nad všemi ostatními nadějemi. Pokud by člověk v terminálním stádiu života chtěl přijmout víru v existenci Boha, který nám nabízí věčný život, získá tím naději, která nejvíce ze všech přispívá ke smíření. Po objasnění všech důležitých spirituálních a teologicko-etických aspektů týkajících se smíření, přejdu k samotnému tématu smíření a jeho rozměru.

6. Smíření

V předchozích kapitolách, které obsahovaly spirituální a teologicko-etické aspekty, jsem se snažila nasměrovat celou práci k samotnému tématu smíření. Jandejsek popisuje smíření jako: „Smíření je více spiritualitou než strategií, spiritualita je kultivace mého vnitřního života, který zahrnuje vztah k sobě, druhým, prostředí, Bohu, koncentrace na strategii bez spirituality vytváří mylný obraz smíření jen jako souboru technik, které se lze naučit bez strategií, se smíření neobejde: spiritualita vede k akci.“⁷³ Mysl člověka, který se dostane do terminálního stadia svého života, prochází složitým procesem, jehož podvědomým cílem je smíření. Smíření není zapomenutí, negace minulosti, je to cesta, o které jsem mluvila v souvislosti s Kübler-Rossovou a proměna, o které jsem psala v kapitole nazvané „metanoia“. V předchozích kapitolách jsem se také snažila objasnit aspekty, které jsou překážkou na cestě ke smíření, jako například vina a hřích, a na druhou stranu existuje také osvobozující odpuštění a aspekt naděje, do něho například patří téma věčného života, který udává ten správný směr ke smíření. Jelikož je téma smíření velice obsáhlé, rozdělím ho na kapitoly, kde tomuto aspektu dám konkrétnější podobu a rozměr.

6.1. Smíření se sebou samým

Tento rozměr smíření jsem zvolila na první místo proto, že usmíření s vlastní osobou je podmínka pro další formy a rozměry usmíření. Nelze se usmířit například s ostatními lidmi, pokud nedojdeme ke smíření u nás samotných. Cencini dokonce píše: „Asi bychom mohli říci, že v psychologické rovině je usmíření se sebou samými prvním účinkem Božího odpuštění; přichází ještě dřív než usmířením s Bohem, protože každé opravdové usmíření s Otcem projít usmířením s vlastním já.“⁷⁴ Jak jsem psala u tématu hříchu, je třeba rozpoznat to, že jsme hříšníky, poznat zlo v nás abychom mohli projít procesem odpuštění, radovat se z něho a poté dosáhnout usmíření se svým vlastním obrazem, který je tolik podobné tomu Božímu. Na myšlenku Cenciniho bych navázala úryvkem z listu apoštola Pavla Korinským. „To všecko je z Boha, který nás smířil sám se sebou skrze Krista a pověřil nás, abychom sloužili tomuto smíření.“(2K 5,18) Bůh nám seslal Ježíše Krista jako své

⁷³ Jandejsek, [online]. 2011-3-22. IS. Jabok/Práce s vinou a smířením /zima 2009

⁷⁴ Cencini 66

odpuštění a šanci, abychom se smířili sami se sebou a na druhou stranu, pokud se smíříme sami se sebou, máme šanci se usmířit s Bohem.

Když se mluví o smíření se, vyvstane často pojem svátost smíření. V době Ježíše Nazaretského svátost smíření neexistuje, ale rodí se její základy. Ježíš volá k obrácení, odpouští hříchy, je Otcovým darem pro naše smíření. „„Téhož dne večer – prvního dne po sobotě – když byli učedníci ze strachu před Židy shromážděni za zavřenými dveřmi, přišel Ježíš.... Učedníci se zaradovali, když spatřili Pána. Znovu jim řekl: ‚Pokoj vám. Jako Otec poslal mne, tak i já posílám vás.‘ Po těch slovech na ně dech a řekl jim: ‚Přijměte Ducha svatého. Komu odpustíte hříchy, tomu jsou odpuštěny, komu je neodpustíte, tomu odpuštěny nejsou.““(Jn 20,19-23) Především tento text se stal základem pro slavení svátostného smíření. Moc odpouštět hříchy, která předtím náležela pouze Bohu, byla Ježíšovým zmrtvýchvstáním svěřena do moci Kristově církvi. Duch svatý, který byl přijat Ježíšem od Boha k odpuštění hříchů, byl svěřen všem učedníkům, ne jen apoštolům a jejich nástupcům (biskupům). Přes přijetí Ježíše Bůh zajistil zprostředkované Boží odpuštění, a tím novou šanci pro člověka se se sebou smířit a začít život směřující k dobru.

6.2. Smíření se situací

V této kapitole chci opět zmínit Elisabeth Kübler-Rossovou, která rozpracovala fáze smíření se situací, ve které se nemocný nebo umírající člověk nachází. Cesta začíná zavíráním očí člověka před skutečností, ve které se nachází. Smrt najednou stojí přede dveřmi a člověk si s tím neumí poradit. Poté se začíná zlobit, být nevráživý a závistivý vůči těm, kterým se to nestalo. V další fázi cesty ke smíření se se situací člověk vyjednává. Je velmi důležitá, neboť zde člověk hovoří s Bohem. Často se ale stává, že zatím Boha ještě neslyší, a když mu neodpovídá na prosby, které k němu člověk má, propadá v depresi. Po této fázi, když člověk má na vypořádání se smutkem dostatek času a dostane se mu pomoci a podpory, stává se osvobozen od skličujících pocitů a je připraven na smrt.⁷⁵ Smíření se situací a připravenost ukázal při umírání i Ježíš Kristus. „Když Ježíš okusil octa, řekl: ‚Dokonáno jest.‘ Naklonil hlavu a odevzdal ducha.“(Jn 19,30) Smířit se se situací znamená též smířit se s životem, který ještě žiji neboť radost ze života je součástí

⁷⁵ Viz Kübler-Ross 35-68

nebeského Království, které začíná již na zemi. Pokud vnímám v této situaci spasení a odpuštění, smiřuje nás to s životem.

6.3. Smíření mezi lidmi

Jakmile se člověk dostane do terminálního stadia svého života, cítí, že je třeba, aby si svůj dosavadní způsob života nějak urovnal. S bolestí často přichází pocity viny a vědomí hříchu nejen vůči Bohu, ale také vůči svým blízkým. Na cestě za smířením, s vlastní situací a se sebou samým, cítí člověk potřebu se smířit s ostatními, protože pokud nezíská jejich odpuštění a nedojde k vzájemnému smíření, není možné odejmout pocit viny a na konec cesty ke smíření dojít. Smíření s druhými lidmi je také důležité i proto, že často dochází k pocitu viny u doprovázejícího nebo blízkého člověka umírajícímu. Pokud by člověk zemřel a bylo by už pozdě na prosbu o odpuštění a následné smíření, může pak pozůstalého doprovázet celý život falešný pocit viny.

V předchozích kapitolách jsem se snažila rozdělit aspekt smíření do několika rovin. Smíření se sebou samým, které je stojí u samého základu, smíření se situací, ve které se člověk náhle ocitne a smíření s ostatními, které je důležité nejen pro odstranění falešného pocitu viny, ale také na cestě ve smíření se s Bohem. O tom, jak Boha vnímáme a jak se s ním smiřujeme, chci hovořit v následující kapitole.

6.4 Smíření se s Bohem

Protože Bůh je obrazem našeho já, usmíření je něčím, co může uskutečnit jedině on. Je třeba ale vložit svůj život do jeho rukou, obrátit se a prosit o odpuštění, jako prosil syn svého otce.⁷⁶ Boží odpuštění je totiž smíření s naším obrazem. Jak jsem tedy už zdůrazňovala, ke smíření se sebou samým je třeba Božího působení. Člověk se nemůže smířit s vlastními hříchy, pokud k tomu nepřispěje Bůh. Smíření s Bohem je nutný začátek, který zahajuje proces smíření, ale také konec a vrchol celého smíření.

Sám Bůh se rozhodl smířit se s lidmi, když poslal svého Syna na zem, který za hříšné lidi zemřel. Zde je kříž symbolem smíření s Bohem. „Ale v Kristu Ježíši jste nyní vy, kdysi vzdálení, stali blízkými pro Kristovu prolitou krev. V něm je náš smír, on dvojí spojil v jedno, když zbořil zeď, která rozděluje a působí svár.“ (Ef 2,13-14) Díky kříži, který symbolizuje odpuštění a vykoupení, víme, že naše prosby

⁷⁶ Srov Lk 15,11-32

budou vyslyšeny a hříchy odpuštěny. Bůh nám tím ukazuje nejen své milosrdenství a soucit, ale především lásku, kterou vyjadřuje svou pokorou a tím, že se nechá ve své všemohoucnosti porazit.⁷⁷ Co od nás Bůh žádá? Jedinou podmínkou tedy pro smíření je naše obrácení k němu, uznání vlastní hříšnosti a víra v jeho milosrdenství. Nakonec se to vše ale netýká pouze vztahu já-Bůh, ale také k ostatním. „Miluj bližního svého jako sám sebe!“ (Mk 12,29)

Jak jsme si mohli všimnout v listu apoštola Pavla Efezským, v tomto odkazu se také nachází boží nabídka smíření mezi lidmi navzájem. „Svou obětí odstranil zákon ustanovení a předpisů, aby z těch dvou, z žida i pohana, stvořil jednoho nového člověka a tak nastolil mír.“ (Ef 2,15) Prolití Ježíšovy krve je tedy začátek všeho smíření. Člověk v terminální fázi svého života díky smíření se s Bohem se může snadněji smířit s ostatními, se svou situací, nakonec sám se sebou a dojít na konec své cesty, k vnitřnímu uzdravení.

Poslední odstavec chci věnovat sdělení evangelisty Jana, který oproti ostatním evangelistům - synoptikům – ukazuje Ježíše, jako Slovo přinášející lidem naději, zjevujícího Boha a přinášejícího spásu. Ježíš je posledním spásným činem Božím, ve kterém se ukazuje jediná pravda. Jedním ze stěžejních Janových odkazů je v pašijovém vyprávění, kde není záměrem ukázat Ježíše jako toho, kdo trpí, ale toho, kdo jedná. Jeho smrt je přechodem k Otci a tato myšlenka je poselství umírajícím lidem, kteří mají ze smrti strach. Ježíš udělal první krok, usmířil nás s Bohem a nyní záleží už pouze na postoji člověka, které vyústí buď v očištění své víry, nebo v odmítnutí. „Ještě mnoho jiných znamení učinil Ježíš před očima učedníků, a ta nejsou zapsána v této knize. Tato však jsou zapsána, abyste uvěřili, že Ježíš je Kristus, Syn Boží, a abyste věřice měli život v jeho jménu.“ (Jn 20, 30-31) Evangelium je nabídkou pro všechny a ukazuje se hlavně ve zjevení. Zde vysvětluje smysl existence člověka na zemi a zakládá velikonoční víru apoštolů. „Nevěřící Tomáš“ je pozvání dalším generacím, aby zakládali svou víru na znameních přítomnosti Boha v jejich životě. „Tomáš mu odpověděl: ‚Můj Pán, můj Bůh.‘“ Ježíš mu řekl: ‚Že jsi mě viděl, věříš. Blahoslavení, kteří neviděli a uvěřili.‘“ (Jn 20,28-29)

Jak jsme si tedy mohli všimnout, evangelista Jan se snažil odhalit nejen smysl ukřižování a prolití krve Ježíše, ale také jeho působení a poselství v jeho slově. Ježíš přichází na svět, aby dal člověku šanci se k Bohu obrátit, uvěřit a jeho odpuštění

⁷⁷ Viz Cencini 69

přijmout. Ježíš je nadějí pro lidi, kteří ztrácejí smysl života a to je pro lidi v terminálním stadiu života velmi důležité.

6.5. Ilustrativní příběh

Na toto místo bych jako potvrzení předchozích závěrů chtěla uvést příběh, který se trefně dotýká všech druhů smíření a protože mé zkušenosti s lidmi v terminálním stadiu až tak daleko nesahají, použila jsem jeden z rozhovorů, který ve své knize uvádí Marie Svatošová.

Pan Standa, kterého odvezli do nemocnice kvůli žaludečnímu vředu, si zpočátku nemyslel, že jde vážné ohrožení jeho zdraví, proto se u něj zatím projevovali převážně fyzické potřeby. „Jsem po operaci žaludečního vředu, v žilách mi koluje krev nějaké mladé kočky a podle toho se také cítím.“⁷⁸ Svůj první dopis píše Marii hlavně proto, že ho napadlo žalovat závodní jídelnu, aby z toho pobytu v nemocnici měl nějakou kompenzaci. O týden později ho lékař bez konkrétního vysvětlení poslal na onkologické oddělení. Nastala u něj fáze šoku. „Byla to rána pod pás, myslel jsem, že špatně slyším. Seděl jsem půl dne jako zařezaný a čuměl do blba.“⁷⁹

Na začátku dopisu jsou znát tedy především fyziologické potřeby a hodnoty jsou materiální. Po zjištění, že nemoc je vážnějšího charakteru, se objevuje první stadium, které jsem popisovala v souvislosti s fázemi popsány E. Kübler-Rossovou. V jeho chování je cítit šok, ve kterém se ukazuje i snaha skutečnost popřít. Doktor tuto fázi Standovi podpořil a zakotvil tím, že se ho snažil ze začátku přesvědčit, že operace proběhla dobře a že mu to celé odstranili.

Přišlo na řadu druhé stadium vyrovnávání se se situací a to stadium vzteku. „Jestli vůbec můžu někoho žalovat, tak jedině sebe. Lituju se a současně mám na sebe vztek.“⁸⁰ Standa je dvakrát rozvedený a svým bývalým rodinám nevěnoval nikdy mnoho času. V této době ale fáze vzteku rychle přešla díky jeho silné potřebě smířit se se svými bývalými manželkami a hlavně dětmi. Vyrovnal alimenty a dokonce začal dělat plány do budoucna. Plánoval vzít své děti o prázdninách k moři, pokud se z té nemoci dostane.

⁷⁸ Svatošová 89

⁷⁹ Svatošová 93

⁸⁰ Tamtéž

Díky svým nevyrovnaným účtům s jeho nejbližšími, se zde objevuje potřeba smířit se s těmi, na které si během života neudělal pořádně čas. Cítí vinu a chce to napravit. Zde Standa prochází fází smlouvání, které je vidět i na jeho omezování kouření a dietě.

Z dalšího dopisu jsem vyčetla, že Standa začal podstupovat chemoterapii, a protože již má v ruce konkrétní rozpis, snaží se zaměstnat se konkrétními úkoly a tvoří si krátkodobé plány a naděje. V nemocnici si našel přítele, s nímž a jeho ženou společně tráví čas. „Je to zvláštní, ale nebýt té nemoci, tak jsem tyhle lidi vůbec nepoznal. Žiju v Ústí už čtrnáct let, mám tu známých dost, ale teprve teď mi dochází, že opravdové přátele jsem tu neměl nikdy.“⁸¹

Zde je již vidět přicházejí potřeby sociální kombinované se spirituálními. V kapitole o spirituálních potřebách jsem vyzdvihovala důležitou potřebu nebýt sám, potřebu moci se o své starosti podělit. Zde už Standa přehodnocuje žebříček svých hodnot.

Jeho zdravotní stav se postupně zhoršuje a Standa začíná mít křeče, zvrací a je na kapačkách. Popisuje, jak se mu hlavou honí všechno možné a nejvíc ho mrzí, že nebude své děti moci vzít na zájezd do Španělska, který plánoval. „Hrozně rád bych vygumoval všechno, co bylo, a začal znovu. Bojím se, že už na to nebudu mít čas.“⁸² Díky svým přátelům se alespoň pokusí pozvat své děti do nemocnice, aby se ujistil, že mu vše odpustili. To je pro něj nejdůležitější.

Z dopisu je cítit, že Standa se nachází ve stadiu deprese. O všem hodně přemýšlí a je smutný z toho, že nemohl udělat věci jinak. Má výčitky svědomí a velkou spirituální potřebou je zde, aby mu bylo odpuštěno. Jak jsem psala v kapitole o spirituálních potřebách, člověk na konci své cesty hodnotí svůj život a samozřejmě nejvíce nezdary v něm; zde je odpuštění velikým krokem ke smíření. V předposledním stadiu ho také zdržuje jeho další pocit viny a to uvědomění, že třikrát přivedl dívku do jiného stavu a podpořil její rozhodnutí týkající se interrupce. To nyní pociťuje jako největší bolest. O bolesti fyzické v dopise nepadla ani zmínka, ale psychickou a spirituální bolest tu velmi zdůrazňuje.

⁸¹ Svatošová 96

⁸² Svatošová 98

V posledním dopise už Standa píše, jak se cítí lépe a nic mu nechybí. Díky pomoci doprovázející Marie, která si s ním dopisuje a navštěvuje ho, dokonce přijal návštěvu kněze. Zjistil, že jeho přítomnost je pro něj uklidňující, a tak za ním pastorační pracovník chodí denně. „Přijímám všechno tak, jak to den přinese. Učilas mě nedělat si starosti o zítřek. To je ale na mě už příliš velký časový úsek. Nedělám si starosti ani o příští minutu. Třeba vůbec žádná nebude. Jsem se vším vyrovnaný a smířený. Všechno také přijímám a hned odevzdávám jako malou náhradu za ty moje tři nenarozené děti.“⁸³ Dává také najevo spokojenost s tím, že se smířil s dětmi a manželkami a že je šťastný, že má kolem sebe pár velmi dobrých přátel a se všemi, že se rozloučil. „Vlastně jsem nesmírně bohatý, i když jsem všechno rozdal.“⁸⁴

Standa došel na své cestě až ke konci, ke smíření. Smířil se se situací, do které ho nemoc přivedla. Důležité pro něj bylo se smířit s rodinou, dokonce našel díky pomoci Boha. Léčivá pastorační péče mu ukázala pravou tvář Boha, před kterou nelze nic skrývat a která ho poslouchá. Poté se mohl smířit sám se sebou. Všechny jeho potřeby byly naplněny, a naplněním těchto potřeb došel smíření.

⁸³ Svatošová 100

⁸⁴ Tamtéž

C) Nabídnuté cesty k dosažení smíření

1. Cesty ke smíření skrze naplňování spirituálních a etických potřeb

V kapitole spirituální potřeby člověka v terminální fázi života jsme došli k závěru, že všechny spirituální potřeby života směřují ke stejnému cíli, ke smíření. Poté, co jsem osvětlila další spirituální a teologicko-etická témata, které se týkají úkolů umírajícího člověka (zbavení se viny a hříchu, odpuštění, metanoia, naděje ve věčný život), chtěla bych přejít k úkolům okolí. Zatím jsem hovořila především o nástrojích, nyní přejdu k samotnému jednání. Paliativní péče existuje právě proto, aby lidé neumírali sami a aby se o své úkoly mohli podělit, protože často je již nezvládají plnit a tak by nemohli dojít na konec cesty, ke smíření. Paliativní péče se snaží mimo jiné především o naplňování spirituálních potřeb, které přispívají k jeho blahu člověka, a tím zlepšuje kvalitu života. Tuto kapitolu rozdělím do dvou kapitol, neboť okolí umírajícího člověka se dělí na lidi, kteří prošli speciálním školením na duchovní doprovázení a na lidi, kteří se na doprovázení též chtějí podílet, ale žádnou průpravu nemají. To jsou například známí a příbuzní, kteří hrají také významnou roli na cestě doprovázeného ke smíření. Touto péčí „neodbornou“ začnu.

1. 1. Doprovázení příbuznými

Jaro Křivohlavý se k péči o spirituální potřeby umírajícího vyjadřuje prostřednictvím R. Blühma, který ji definuje jako: „Pastýřská péče je určitý druh přístupu člověka k člověku, který pramení z evangelia a je jím inspirován; projevuje se osobním příkladem, přejným postojem, radou, povzbuzením, potěšením, odpuštěním a věcnou pomocí. Cílem tohoto postupu je žití a umírání v tom vztahu spásy, který nám byl dán v Ježíši Kristu.“⁸⁵ Na tento druh péče nemusí být odbornost. Vše, čím se tato péče projevuje je vztah k umírajícímu a tento vztah je nejpevnější ve vztahu příbuzenském, proto je doprovázení příbuzným velmi důležité a v paliativní péči se na to nezapomíná. Velký důraz se klade na interakci, která vzniká v dialogické formě péče o umírajícího. Touto formou je jednoznačně rozhovor, jako nejdůležitější nástroj nacházení spirituálních potřeb pacienta a následnou péči o ně. Než se však dostanu k tomu, jak by měl takový rozhovor vypadat a k čemu je dobrý, popíšu stručně nejprve toho, kdo rozhovor s umírajícím vede a kdo o něj pečuje.

⁸⁵ Křivohlavý/ Kaczmarczyk 49

1.1.1 Kvality doprovázejícího

Péče o umírajícího je v mnoha ohledech velmi těžká. Tím, že najednou velmi blízký člověk vážně onemocní, často se mění vztahy a přehodnocuje se žebříček hodnot. Nejen u nemocného, ale také u toho, kdo ho doprovází. První nejdůležitějším bodem, který shrnuje Blumenthal je umění zaujmout postoj sám k sobě. Péče o umírající klade nároky na emoční schopnosti doprovázejícího. Nemocný se neptá na jeho znalosti, ale na postoj, protože dokáže velmi citlivě vycítit jeho nejistotu. Dalším bodem je postoj k vlastní smrti. Jak už jsem v kapitole o smrti a umírání zmínila, smrt je tabuizována. Člověk o smrti nepřemýšlí a ani nechce přemýšlet, pokud se s ní neseťká přímo. „Pouze ten, kdo přemýšlel o vlastní smrti a toto vědomí integroval, může dobře pečovat o umírající.“⁸⁶ Další, co by měl pomáhající vědět je, čeho se sám bojí, a své obavy by měl umět pojmenovat a měl by se umět oprostít od sebe sama, aby se nezabýval při kontaktu s umírajícím svými problémy a byl otevřený pro jeho. V knížce *Nemocným nablízku* Heinrich Pera zdůrazňuje opravdovost doprovázejícího. Doprovázející by měl vystupovat prostě jako člověk se svými přednostmi i nedostatky, zřít se svých obranných mechanismů, být otevřený a měl by zůstat vždy sám sebou. Pak bude moci nemocný vědět, co od svého doprovázejícího může očekávat. Dalším předpokladem, který Pera zmiňuje, je vcítění neboli empatie. Pokud se doprovázející umí do nemocného vcítit, může pochopit, co potřebuje a jeho pomocí mu jeho potřeby naplňovat. Díky empatii se průvodce může přiblížit po duševní stránce natolik, kolik pacient potřebuje.⁸⁷

1.1.2 Rozhovor mezi umírajícím a doprovázejícím

V předchozím odstavci jsem shrnula podstatné vlastnosti a postoje doprovázejícího k umírajícímu, díky kterým je snazší rozhovor vést. Rozhovor je tedy jednou z nejdůležitějších věcí, kterou může doprovázející nebo pečující umírajícímu člověku nabídnout. Nejprve uvedu, co spadá pod pojem rozhovor. Rozhovorem není pouze výměna slov, do rozhovoru se počítá též nonverbální komunikace, která je důležitá při doprovázení pacientů, kteří už mluvit nemohou. I jejich chování a činy mohou doprovázejícímu ukázat, co nemocní prožívají. Je důležité brát v úvahu nejen verbální stránku, ale také nepřímé formy vyjadřování,

⁸⁶ Blumenthal-Barby 49

⁸⁷ viz Pera/Weinert 47-50

kterými sděluje pacient své emoce, a tím to jsou pro doprovázejícího další informace.⁸⁸ Tělo totiž většinou mluví pravdu, i když jazyk říká něco jiného.

Cílem takového rozhovoru mezi umírajícím a jeho doprovázejícím je především naplnění potřeby nebýt sám. To, že zůstane nemocný sám se svou nemocí, je nejčastější z jeho obav, a tak je přítomností doprovázejícího a rozhovorem s ním tato obava zaštiťována. Nemocný člověk, ležící v hospicovém zařízení, se často nachází v místnosti sám a proto je dobré, když má k dispozici doprovázejícího, kterému může důvěřovat a sdílet s ním nejtěžší chvíle.⁸⁹ „Tím, že ze sebe nemocný vydá nějaké slovo, zbaví se také části svého zármutku. Rozmlouvá li však jen sám se sebou, neuleví se mu.“⁹⁰ Do rozhovoru, jako dialogické formě interakce, patří též naslouchání, protože nemocný potřebuje prostor pro vylití svých problémů, trápení a pro zmenšení své duchovní tísně. Neposlední z důležitých aspektů rozhovoru je také zpětná vazba, kterou doprovázející dá najevo souhlas, povzbuzení, podporu. Eva Kalvínská dodává: „Je velmi důležité, aby k pacientům přistupovali citlivě a navazovali hovor na úrovni, na které se pacient skutečně nachází a nikoliv tam, kde by předpokládali, že by se mohl nebo měl nacházet.“⁹¹

1.2 Pastorační péče o umírající

Eva Kalvínská shrnuje ve své práci, že je těžké odhadnout procento pacientů, kteří jsou praktikující věřící z těch, kteří jsou v církvi evidováni, ale důležité je, že duchovní podporu může požadovat kdokoli, tedy i ti, kteří nepatří do žádné církve a tudíž nemohou požádat o rozhovor duchovního.⁹² Marie Opatrná v kapitole Nemocní v terminálním stádiu popisuje, jak onemocnění vážnou nemocí postaví člověka do úplně jiné pozice. Radikálně se změní dosavadní mezilidské vztahy, přidružuje se osamělost a nastupuje strach a pocit bezmoci. V souvislosti s tím se vynořují existenciální otázky, otázky po smyslu všeho, co se kolem člověka děje a může často nastat tzv. existenciální tíseň. Na takováto témata nemusí vždy doprovázející „laik“ znalostně vybaven a tak je tento úkol zmírňování existenciální tísně a naplnění

⁸⁸ srov. např. Blumenthal-Barby 74

⁸⁹ srov. Křivohlavý/ Kaczmarczyk 60-61 a Blumenthal-Barby 79-81

⁹⁰ Pera/Weinert 42

⁹¹ Kalvínská 8

⁹² Kalvínská 16

spirituálních potřeb umírajících přiřazen pastoračnímu pracovníku, který se čím dál tím častěji objevuje jako nezbytný člen týmu pracovníků v hospicovém zařízení.⁹³

1.2.1 Pastorační pracovník

Pastorační pracovník, nebo též může být nazýván nemocniční kaplan, je duchovní některé církve a je jedno jaké, protože z hlediska paliativní péče je důležitý přístup k celkovému utrpení, tedy péče o existenciální, duchovní a náboženské potřeby nemocných. Nemocniční kaplani mohou být též odborně vzdělaní muži či ženy z různých církví, kteří doprovázejí nemocné a jsou součástí multidisciplinárního týmu. V České republice se práce nemocničních kaplanů řídí smlouvou mezi církvemi. Pan Martinek popisuje ve své prezentaci Standardy pro zdravotní kaplanskou službu v Evropě. Představují společné prohlášení o pomáhající činnosti ve zdravotnických zařízeních v Evropě. V tomto dokumentu se objevují obecně přijímané termíny kaplan a pastorec a označení osoby, jenž vykonává duchovní péči. Nemocniční kaplan tedy poskytuje pastorační služby s ohledem na existenciální a duchovní potřeby těch, kdo trpí i těch, kdo o ně pečují.⁹⁴

Kaplani navštěvují pacienty i jejich rodiny, zda si to přejí, bez ohledu na jejich členství v nějaké církvi nebo vyznání. Svoji roli vykonávají prostřednictvím rozhovoru, kterým plní především duchovní potřeby nemocných, rozmlouvají s nimi ale i o běžných věcech, vztazích, o strachu, utrpení a smyslu života a smrti. Poskytují také podpůrnou spirituální péči skrze empatické naslouchání a dávají porozumění těm, kdo jsou v úzkosti. Záleží hlavně na individuálním přání pacienta, jeho osobním přesvědčením a proto ho respektují. Pokud nemocný potřebuje, může mu nemocniční kaplan udělit svátost, vysloužit v hospici bohoslužbu nebo může pomoci v hledání odpovědí na otázky.⁹⁵

1.2.2 Pastýřský rozhovor s umírajícím

Jaro Křivohlavý se pokouší formulovat cíle rozhovoru s pomocí autora R. Blühma. Hlavními cíli by mělo být posílení víry umírajícího evangeliem. Často se člověku může kvůli onemocnění a změně života otřást víra v základech, a proto je třeba ji znovu ukotvit. Dalším cílem je usměrnění vztahu umírajícího člověka k Pánu

⁹³ viz Martinek a kol. 152-153

⁹⁴ viz Martinek, *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. [online]. 2010-03-15

⁹⁵ srov. Martinek a kol. 153 a Kalvínská 21

Bohu a nalézt k Němu znovu cestu. Je třeba pomoci nemocnému, aby se osvobodil od sebe samého a pomoci mu urovnat jeho hodnoty a nejtěžším cílem je pomoci mu vymanit se ze zajetí obav a strachu. Zde je nejlepším přirovnáním život a umírání Ježíše Krista, který nad smrtí zvítězil, proto není třeba se smrti bát.⁹⁶

Co se týče otázek po smyslu života, smyslu utrpení a smyslu smrti, nejlepší zbraní pastoračního pracovníka je víra ve spasení a v Boží Království. Je pouze na člověku, zda tuto nabídku naděje přijme nebo ne. Úkolem doprovázejícího duchovního není přesvědčovat, ale pouze dávat nabídku pomoci a vedení. White definuje tak zvanou křesťanskou smrt, což je smrt, na kterou je člověk citlivě připravován, přijímá jí bez protestu jako Boží vůli, svěřuje se do Božích dlaní, protože věří v zaslíbení věčného života.⁹⁷ Úkolem pastorační péče je tedy pomoc ke konečnému naplnění pacientova života a v nejlepším případě umožnit tzv. křesťanskou smrt, ze které nelze mít obavy ani strach. Shrnu li to, pastoračním úkolem je pomoci nemocným a umírajícím v naplňování jejich spirituálních potřeb a nejlépe pomocí evangelia – radostné zvěsti, díky které člověk může v umírání dosáhnout naděje v Boží spásu a další život po smrti.

Nesmím zapomenout na předpoklady pastoračního pracovníka, neboť takovéto rozhovory se navazují velmi těžce a je pro ně potřeba určitých schopností. Nejvíce podle Blumenthala – Barbyho klade péče o umírající nároky na emoční schopnosti, na empatii, která se odráží v neverbálních projevech. Je vždy znát, jak se člověk cítí, i když se pocity snaží zakrýt svou profesionalitu. Další ze schopností je tolerance, trpělivost a ochota být s nemocným, naslouchat a odpovídat na nesčetné množství otázek. Důležitá je také hodnověrnost a opravdovost ve vztahu. Je třeba, aby i pastorační pracovník uměl hovořit o svých pocitech a starostech, neboť to dodá nemocnému odvalu hovořit o svých. Poslední ze schopností je pravdivost, která by ale měla být spojena s empatií, aby ji pacient mohl přijmout.⁹⁸

Je pochopitelné, že působnost pastorační péče se bude překrývat i s jinými obory, které se specializují na klienta hospicového zařízení. Pastorační pracovník též může využívat poznatky z psychologie a integrovat i sociální službu. Takže i když pastorační péče o spirituální potřeby nemocných je specifická tím, že k pacientovi

⁹⁶ viz Křivohlavý/ Kaczmarczyk 55

⁹⁷ viz White, R.E.O. *Guide to Pastoral Care*. Basing-Stoke 1976 in Křivohlavý/ Kaczmarczyk 56

⁹⁸ viz Křivohlavý/ Kaczmarczyk 62-65

přistupuje z pozice věřícího křesťana a vychází z evangelia, může též naplňovat potřeby jiné.

Závěr

Cílem mé práce bylo ukázat, jak složitý je proces umírání, jehož cílem je smíření, naznačit, že téma smíření je podstatnou součástí stádia umírání a že odpovídá respektování lidské důstojnosti až do konce individuálního lidského života. Také jsem chtěla zjistit, jaké úkoly člověka na cestě ke smíření čekají a jaké úkoly čeká okolí, které umírajícího doprovází. Péče o umírající je zaměřena na kvalitu života člověka. Této kvality se snaží dosahovat tím, že pečuje o všechny dimenze člověka, což mi otevřelo dveře k pozorování péče o spirituální dimenzi člověka, na kterou jsem se obzvláště zaměřila. Člověk má v terminální fázi života mnoho potřeb, a pokud jsou zajištěny ty fyziologické, mezi něž patří především odstranění bolesti, derou se na povrch spirituální potřeby, které, jak jsme zjistili, vedou k jedné nadřazené potřebě a tou je potřeba smíření.

Tato práce je rozčleněna do tří částí a několika kapitol. V úvodních kapitolách seznamuje čtenáře s pojmem paliativní péče, ve kterém už je naznačena souvislost se spirituální péčí o člověka těžce nemocného a umírajícího. Poté informuje o postoji k nemoci a snaží se dívat na nemoc z více úhlů, stručně nastiňuje porozumění umírání a smrti, do kterého jsem zahrнула jejich biblické pojetí. Za nezbytnou součást porozumění nemoci a umírání jsem považovala zařazení pěti strategií vyrovnávání se s nemocí, popsané Elisabeth Kübler-Rossovou, které končí stádiem akceptace a jsou tedy strukturovanou cestou ke smíření člověka se situací. Do práce jsem poté zařadila část (B) zvanou spirituální a teologicko-etické aspekty, ve které jsem nejprve vysvětlila samotný pojem spirituality a její dimenze. Z obecné spirituality již pak konkrétněji seznamuji čtenáře se spirituálními potřebami pacientů, u nichž vidím podstatné rozdíly v tom, zda věří v Boha nebo ne. Zjistila jsem ale, že všechny potřeby, ať u věřících či nevěřících směřují k témuž cíli a tím je smíření. Dále představuji lidskou důstojnost vyplývající z podobenství a vztahu s Bohem, představuji obraz člověka na přikázání lásky a vedle stavím obraz Boha a to, jak ho lidé vnímají. V další kapitole představuji již samotné teologicko-etické aspekty, vedoucí ke smíření, mezi které řadím porozumění vině a hříchu, na to navazující úkoly odpuštění a metanoia a také ctnost naděje a z ní vyplývající téma naděje na věčný život. Poslední kapitolu, patřící do spirituálních a teologicko-etický aspektů jsem nazvala smíření, a protože se přede mnou otevřelo velmi rozsáhlé téma, rozdělila jsem smíření na části, které vyvrcholily smířením s Bohem, které všim

smířením prostupuje a dává mu smysl. Tuto část zakončuji skutečným příběhem, který mé závěry potvrzuje. V poslední části (C) se obracím na poskytovatele spirituální péče, které dělím na pomoc laiků-příbuzných, kteří doprovázejí a odborníků, kterými jsou nemocniční kaplani a pastorační pracovníci.

Vytyčeného cíle jsem myslím dosáhla, neboť díky odborné literatuře a vlastním zkušenostem prostřednictvím pozorování a kontaktu s lidmi v terminálním stadiu života i pracovníky hospice zjistila, že proces umírání v rámci paliativní péče je velmi složitý proces, během něhož člověk projde různými fázemi, musí se vypořádat s těžkými úkoly a to vše proto, že hnacím motorem je pro ně smíření. Již v absolventské práci jsem zjistila, že, spirituální dimenzi člověka nelze v paliativní péči opomíjet, protože péče o ní je součástí cesty k dosažení cíle a tím je kvalita života umírajícího pacienta a také proto, že péče o spirituální dimenzi je klíčem ke smíření. Nyní jsem zjišťovala konkrétní podobu tohoto procesu a výstupem mé práce je, že smířit se se sebou, s ostatními a s Bohem, se může člověk jediné tehdy, pokud překoná překážky v podobě hříchu, pocitu viny a přijme za své odpuštění a ctnost naděje. Díky dialogu odborné literatury s biblí jsem zjistila, že vším tím prostupuje Boží milosrdenství v podobě kříže, na němž se za nás obětoval Ježíš Kristus, který opět smířil člověka s Bohem a poselství v Božím slově, které dává naději na věčný život.

Tato práce může být návodem pro pracovníky hospice, pastorační pracovníky a doprovázející. Je třeba si uvědomit, že umírající prochází určitým procesem, že není dobré tlačit jej násilím do stadia smíření, ale že úkolem okolí je trpělivě doprovázet jednotlivými etapami, pomoci jim plnit jejich potřeby a úkoly a nabídnout jim naději a víru, aby mohli odejít ve smíření.

Seznam literatury:

- ABELN, R.; KNER, A. *Odpuštění*. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 1996
- AUGUSTIN, J. *Křivda, odpuštění, smíření*. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2000
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Ekumenický překlad. 6. přepracované vyd. Česká biblická společnost, Praha 1995
- BENEDIKT XVI., *Encyklika SPE SALVI*. Nakladatelství Paulínky, Praha 2008
- BLUMENTHAL-BARBY, K. *Kapitoly z thantologie*. 1. Vyd. Avicenum, Praha 1987
- CALLANANOVÁ, M; KELLEYOVÁ, P. *Poslední dary*. Praha: Vyšehrad, 2005
- DELUMEAU, J; *Hřích a strach*. Volvox Globator, Praha 1998
- DOLISTA, J. *Perspektivy naděje*. Brno (Cesta) 1997
- EBERHARD, A. (Hrg.): *Lehrbuch der Palliativmedizin*. 2. Auflage, Stuttgart: Schattauer, 2007.
- FISCHER, O; MILFAIT, R. a kol. *Etika pro sociální práci*. Jabok, Praha 2008
- FRIELINGSDORF, K. *Falešné představy o Bohu*. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2010
- GOFFI, T; DE FOIRES, S. *Slovník spirituality*. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 1999
- JANDEJSEK, P. Jandejsek, *Práce s vinou a smířením* [online] c2009, [cit. 2011-03-22] <<http://www.is.jabok.cz>>
- KALVÍNSKÁ, E. *Spirituální péče ve zdravotnictví*. Sekce krizové asistence Společnosti lékařské etiky ČLS JEP, IPVZ 8.2.2008
- KŘIVOHLAVÝ, J; KACZMARCZYK, S. *Poslední úsek cesty*. 1.vyd., Návrat domů, Praha 1995
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Sdílení naděje*. Návrat domů, Praha 1985
- KÜBLER-ROSSOVÁ, E. *O smrti a umírání*. Turnov: Arica, 1993
- KÜNG, H. *Věčný život?* Praha: Vyšehrad, 2006

- MARTINEK, M. a kol. *Praktická teologie pro sociální pracovníky*. 1.vyd., Jabok, Praha 2008
- MILFAIT, R. *Celistvost: Člověk jako duševně tělesná jednota*. [online] c2009, [cit. 2010-02-07] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Idea člověka stvořeného k obrazu a podobnosti Boha*. [online] c2009, [cit. 2010-03-13] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Metanoia, biblické příběhy*. [online] c2008, [cit. 2011-03-12] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Příkázání lásky*. [online] c 2011, [cit. 2011-03-28] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Sociální vyloučení v biblickém textu*. [online] c 2009, [cit. 2010-03-20] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Teologální ctnost naděje*. [online] c 2011, [cit. 2011-03-28] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MILFAIT, R. *Zdraví a nemoc*. [online] c2009, [cit. 2010-02-07] <[http:// www.is.jabok.cz](http://www.is.jabok.cz)>
- MOLTMANN, J. *Bůh ve stvoření*. Praha: Vyšehrad, 1999
- OPATRŇÝ, A. *Malá příručka pastorační péče o nemocné*. Pastorační středisko Praha 2003
- PERA, H; WEINWERT, B. *Nemocným nablízku*. Praha: Vyšehrad, 1996
- Pracovní skupina MZČR/Asociace poskytovatelů hospicové paliativní péče, *Standardy hospicové paliativní péče*. Hospic Anežky České v ČK 2006
- RATZINGER, J. *Eschatologie- smrt a věčný život. Barrister a Principal*, Brno 1996
- RIVOIREOVÁ, B. *Naděje tváří v tvář umírání*. Nakladatelství Paulínky, Praha 2007
- ROHLENOVÁ, A. *Spirituální aspekty v paliativní péči o těžce nemocné a umírající dospělé pacienty*. Jabok, Praha 2010. [absolventská práce].
- SLÁMA, O. a kol. *Umírání a paliativní péče v ČR*. Cesta domu, Praha 2004
- STUDENT, J; MÜHLUM, A. *Sociální práce v hospici a paliativní péče*. Praha-Jinočany 2006

SVATOŠOVÁ, M. *Hospice a umění doprovázet*. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2008

ŠPAČEK, M. *Spiritualita u vážně nemocných a umírajících pacientů*. Sít' s.r.o. 2007

VIRT, G. *Žít až do konce*. Praha: Vyšehrad, 2000

VORLÍČEK, J; ADAM, Z. a kol. *Paliativní medicína*. 2. přepr. vyd. Grada, Praha 2004

Internetové stránky:

<http://www.eapcnet.org>

<http://www.hospice.cz>

<http://www.katechismus.cz>

<http://www.umirani.cz>

<http://www.who.int/en/>